

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет маркетингу

Кафедра регіоналістики і туризму

Освітньо-професійна програма	«Туризм»
Галузь знань	24 Сфера обслуговування
Спеціальність	242 «Туризм»

Форма навчання: *очна (денна)*

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«Використання досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійної
інфраструктури після військових конфліктів»**

Здобувача: Загородньої Валерії Володимирівни

Науковий керівник: к.е.н., доцент кафедри регіоналістики і туризму
Ілляшенко Інна Олегівна

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною комісією з
атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: доктор економічних наук, професор,
академік НАН України, Данилишин Богдан Михайлович

Київ 2025

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет маркетингу

Кафедра регіоналістики і туризму

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Освітньо-професійна програма	«Туризм»
Галузь знань	24 Сфера обслуговування
Спеціальність	242 «Туризм»

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної
групи (гарант) освітньо-
професійної програми
Ілляшенко І.О.

16 січня 2025р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
Данилишин Б.М.

16 січня 2025р.

**ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ
здобувачу вищої освіти Загородньої Валерії Володимирівни**

Оочної форми навчання

на підготовку кваліфікаційної бакалаврської роботи

**на тему «Використання досвіду Балканських країн у відновленні
екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів»**

Тему затверджено наказом ректора Університету від "14"січня 2025 р. № 65-ст

Кваліфікаційна бакалаврська робота виконується на матеріалах наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, матеріалів міжнародних туристичних організацій, аналітичних звітів щодо впливу воєнних конфліктів на туристичну сферу, статистичних даних і досліджень Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC), а також практичного досвіду країн Балканського регіону у відновленні екскурсійної інфраструктури після збройних конфліктів.

План кваліфікаційної бакалаврської роботи

Розділ 1	Теоретичні основи відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів
Розділ 2	Досвід Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів
Розділ 3	Пропозиції щодо відновлення екскурсійної інфраструктури на київщині з урахуванням досвіду балканських країн

Об'єкт дослідження:	процес відновлення екскурсійної інфраструктури в країнах, що зазнали військових конфліктів, зокрема Балканських країнах, та їхній вплив на економічне відновлення та туристичні потоки.
Предмет дослідження:	методи, стратегії та підходи, що використовувалися в Балканських країнах для відновлення екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів, а також можливості їх застосування в Україні.
Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи:	вивчення досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійну інфраструктури після військових конфліктів та застосування цього досвіду для розробки рекомендацій щодо відновлення екскурсійної інфраструктури в Україні після війни.

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1	- розкрити сутність поняття екскурсійної інфраструктури, її функціональні компоненти та значення для розвитку туристичної галузі. - проаналізувати вплив військових конфліктів на стан і функціонування екскурсійної інфраструктури.
У розділі 2	- охарактеризувати основні підходи до відновлення туристичної інфраструктури, що застосовуються в постконфліктних регіонах. - дослідити досвід Балканських країн у сфері реконструкції екскурсійної інфраструктури після збройних конфліктів.
У розділі 3	- оцінити поточний стан екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації та виявити основні виклики, пов'язані з її відновленням. - розробити пропозиції щодо адаптації досвіду Балканських країн до умов Київщини, сформулювати рекомендації з урахуванням особливостей регіону.

Завдання підготував
науковий керівник

(підпис)

кандидат економічних
наук, доцент
Ілляшенко І. О.

«___»_____ 20__ р.

Завдання одержав
здобувач

(підпис)

Загородня В. В.

«___»_____ 20__ р.

Реферат

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 65 сторінок, 5 таблиць, 8 рисунків, список використаних джерел з 36 найменувань.

«Використання досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів»

Об'єктом дослідження є процес післявоєнного відновлення туристичної інфраструктури.

Предметом дослідження є механізми, моделі та інструменти відновлення екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів, з урахуванням досвіду Балканських країн.

Мета кваліфікаційної магістерської роботи – вивчення досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів та формування рекомендацій щодо його адаптації до умов Київщини.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі *завдання*:

- розкрити поняття екскурсійної інфраструктури та її роль у соціально-економічному розвитку;
- дослідити наслідки військових конфліктів для туристичної інфраструктури;
- проаналізувати стан та ефективність заходів з відновлення екскурсійної інфраструктури у країнах Балканського регіону (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія);
- оцінити можливості використання міжнародного досвіду в українських реаліях;
- провести аналіз стану екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації;
- розробити практичні рекомендації щодо її відновлення з урахуванням балканського досвіду.

Практичне значення отриманих результатів. У роботі запропоновано обґрунтовані напрямки відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини, що

базуються на адаптованих прикладах ефективної післявоєнної реконструкції туристичних об'єктів у країнах Балкан. Розроблені рекомендації можуть бути використані у плануванні місцевих туристичних програм, привабленні інвестицій та розробці стратегій регіонального розвитку.

Рік виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи – 2025. Рік захисту роботи – 2025.

Ключові слова: екскурсійна інфраструктура, відновлення, військові конфлікти, Балкани, туризм, Київщина, післявоєнний розвиток.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІСЛЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ.....	7
1.1. Поняття екскурсійної інфраструктури та її роль в економіці країни.....	7
1.2. Вплив військових конфліктів на функціонування та відновлення екскурсійної інфраструктури	15
1.3 Особливості відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів.....	19
РОЗДІЛ ІІ. ДОСВІД БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН У ВІДНОВЛЕННІ ЕКСКУРСІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІСЛЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ.....	25
2.1. Вплив війни в Балканських країнах (Хорватія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія) на туристичну інфраструктуру	25
2.2. Огляд прикладів відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів в Балканських країнах.....	29
2.3 Оцінка ефективності відновлення екскурсійної інфраструктури в Балканських країнах.....	35
РОЗДІЛ ІІІ. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА КИЇВЩИНІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН.....	39
3.1. Аналіз стану екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації.....	39
3.2. Адаптація балканського досвіду до умов Київщини	47
3.3 Пропозиції щодо відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини.....	53
Висновки та пропозиції.....	60
Список використаної літератури.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. Військові конфлікти є одним із найбільш руйнівних чинників для розвитку економіки країни, зокрема для туристичної галузі. Одним із важливих етапів після завершення бойових дій є відновлення інфраструктури, зокрема екскурсійної, яка є основним елементом туристичного потоку та важливим чинником економічного відновлення. Враховуючи поточний стан військових дій в Україні, відновлення туристичної інфраструктури стає нагальною необхідністю для підтримки економіки та залучення іноземних інвестицій.

Досвід Балканських країн, зокрема Хорватії, Боснії та Герцеговини, Чорногорії, які зазнали значних руйнувань в результаті війн 1990-х років, є важливим прикладом для України у цьому контексті. Вони успішно відновили свою екскурсійну інфраструктуру, що дозволило не тільки повернути туристичні потоки, але й створити нові можливості для розвитку регіонів. Вивчення досвіду Балканських країн дозволить виявити ефективні стратегії та підходи, які можна застосувати в Україні для відновлення туристичної інфраструктури в постконфліктний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів вже є об'єктом наукових досліджень. Зокрема, у працях таких дослідників, як Nicholas A. Wise, Enrico Porfido, а також Light & Young, розглядається вплив збройних конфліктів на туристичну галузь та пропонуються рекомендації для її відновлення на основі досвіду постконфліктних регіонів. У своїй роботі Wise (2015) аналізує трансформацію туристичного простору в Боснії і Герцеговині та Хорватії, звертаючи особливу увагу на символічне значення екскурсійних маршрутів і місць пам'яті. Enrico Porfido (2020) досліджує політику розвитку туризму в країнах Західних Балкан, зокрема механізми відновлення інфраструктури та регіональну співпрацю. Light & Young (2016) розглядають конфліктний туризм і його значення

для збереження пам'яті та розвитку туристичних продуктів, орієнтованих на екскурсійні об'єкти.

Дослідження досвіду Балканських країн, таких як Хорватія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія, знайшли відображення у низці публікацій, присвячених практикам відновлення туристичної та екскурсійної інфраструктури. Ці дослідження показують, як екскурсійна діяльність — зокрема відвідування історичних місць, меморіальних комплексів та культурної спадщини — стала ключовим фактором соціального згуртування, національного примирення та економічного пожвавлення. Однак вивчення конкретних аспектів відновлення екскурсійної інфраструктури, на базі досвіду Балканських країн, в контексті України, є недостатньо розробленим, що підкреслює актуальність і практичну важливість проведення подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є вивчення досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійну інфраструктури після військових конфліктів та застосування цього досвіду для розробки рекомендацій щодо відновлення екскурсійної інфраструктури в Україні після війни. В процесі дослідження вирішувалися наступні завдання:

- Розкрити сутність поняття екскурсійної інфраструктури, її функціональні компоненти та значення для розвитку туристичної галузі.
- Проаналізувати вплив військових конфліктів на стан і функціонування екскурсійної інфраструктури.
- Охарактеризувати основні підходи до відновлення туристичної інфраструктури, що застосовуються в постконфліктних регіонах.
- Дослідити досвід Балканських країн (Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії) у сфері реконструкції екскурсійної інфраструктури після збройних конфліктів.
- Оцінити поточний стан екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації та виявити основні виклики, пов'язані з її відновленням.

- Розробити пропозиції щодо адаптації досвіду Балканських країн до умов Київщини, сформулювати рекомендації з урахуванням особливостей регіону.

Об'єктом дослідження є процес відновлення екскурсійної інфраструктури в країнах, що зазнали військових конфліктів, зокрема Балканських країнах, та їхній вплив на економічне відновлення та туристичні потоки.

Предметом дослідження є методи, стратегії та підходи, що використовувалися в Балканських країнах для відновлення екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів, а також можливості їх застосування в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовуються наступні методи:

- Ретроспективний метод (логіко-історичний) — для вивчення етапів відновлення інфраструктури в постконфліктних країнах та аналізу їх розвитку в часі.
- Логіко-структурний метод — для аналізу процесів відновлення та визначення ключових факторів успіху.
- Метод наукового прогнозу — для передбачення можливих результатів відновлення інфраструктури в Україні на основі аналізу досвіду постконфліктних країн.
- Метод взірцевих моделей (patterns and good stories) — для створення моделей успішних практик відновлення екскурсійної інфраструктури, адаптованих для України.
- SWOT-аналіз — для оцінки сильних і слабких сторін процесів відновлення інфраструктури та можливих загроз і можливостей для України.
- Метод практичного експерименту — для розробки рекомендацій щодо відновлення інфраструктури на основі теоретичних висновків.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів. Теоретична значущість роботи полягає в розвитку наукових підходів

до дослідження процесів відновлення екскурсійної інфраструктури в постконфліктних країнах, зокрема в умовах Балкан. Практична значущість роботи полягає в можливості застосування розроблених рекомендацій для відновлення екскурсійної інфраструктури в Україні, з урахуванням специфіки внутрішніх та міжнародних процесів.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну базу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, офіційні звіти міжнародних організацій, аналітичні матеріали, статистичні дані, а також фактичні дані з офіційних сайтів туристичних організацій Балканських країн та України.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі розкриваються теоретичні основи відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів. Другий розділ присвячений аналізу досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів. Третій розділ містить рекомендації для України на основі отриманих результатів.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІСЛЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

1.1 Поняття екскурсійної інфраструктури та її роль в економіці країни

У сучасних умовах туризм є однією з провідних галузей світової економіки, яка забезпечує не лише фінансові надходження до бюджетів країн, але й створює мультиплікативний ефект у суміжних сферах — транспорті, будівництві, освіті, медицині, культурі. Особливо це актуально для країн, які відновлюють економіку після збройних конфліктів. У таких випадках туризм, а зокрема екскурсійна діяльність, стає інструментом культурного об'єднання нації, переосмислення історичної пам'яті, відродження національної гідності та міжнародного позиціонування.

Відповідно до Енциклопедії сучасної України, інфраструктура (латинське словосполучення, що складається з понять «infra» (під) та «sturtura» (будова, розташування) — сукупність специфічних форм, методів і процесів, а також різноманітних споруд та комунікацій, що забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток. Основне завдання інфраструктури — сприяння розвитку народного господарства, інтеграції виробництва, зростанню добробуту населення. У 60–70-х роках ХХ століття дослідники, зокрема Д. Кларк та А. Маршал, акцентували увагу на інфраструктурі як основі надання суспільних послуг, що стало ключовою концепцією для подальших наукових досліджень, включаючи розвиток поняття туристичної інфраструктури.

На основі загального розуміння інфраструктури як сукупності матеріальних та організаційних елементів, що забезпечують функціонування певних галузей, сформувалося поняття туристичної інфраструктури. Визначення цього терміну в

науковій літературі зазнало еволюції, що відображає зміну пріоритетів у туристичній діяльності.

Зважаючи на різноманітність підходів та тлумачень у наукових джерелах, для кращого розуміння значення та змісту терміну «туристична інфраструктура», в таблиці представлено основні визначення цього поняття, що дозволить систематизувати різні погляди та виділити ключові аспекти, які будуть використовуватись у подальшій роботі (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1.

Частка послуг, призначених для безпосередньої реалізації туристам у загальному обсязі пропозиції туристичних та пов'язаних з ними послуг

Автор	Країна	Рік	Визначення туристичної інфраструктури	Основні компоненти	Додаткові аспекти
Д. Кларк та А. Маршал	Велика Британія	60-70-ті рр. XX ст.	Інфраструктура, як елемент, що відіграє важливу роль у наданні суспільних послуг	Матеріальна база, організаційний аспект, соціальний фактор, економічна функція.	Акцент на ролі інфраструктури в наданні суспільних послуг.
Н. Лейпер	Австралія	1979	Туристична інфраструктура – це базові матеріальні об'єкти та системи, що підтримують функціонування туристичної діяльності.	Базова інфраструктура (транспорт, зв'язок), туристичні об'єкти (готелі, ресторани), система управління.	Важливість інфраструктури для розвитку туристичних дестинацій.
О. Бейдик	Україна	1997	Поєднання транспортного сполучення та засобів, закладів розміщення, комунікацій та інших установ, необхідних для стабільного функціонування туристичних комплексів.	Транспорт, розміщення, комунікації.	Фокус на функціональності туристичних комплексів.
В. Гаворецькі (Gaworecki)	Польща	2000	Засоби розміщення, харчування, транспорт, сервіс активного відпочинку, роздрібна торгівля та інше обслуговування.	Розміщення, харчування, транспорт, послуги, торгівля.	Орієнтація на функціональність та обслуговування туристів.

Енциклопедичний словник-довідник з туризму	Україна	2006	Сукупність додаткових галузей і закладів, котрі організовують та обслуговують індустрію туризму та туристську діяльність в цілому	Дане тлумачення досить загальне	Сутність визначення повністю не розкрита
А. Панасюк	Україна	2007	Матеріальна та організаційна основа для розвитку туризму, що складається з чотирьох основних елементів.	Розміщення, харчування, транспортні засоби, допоміжні засоби.	Класифікація: комерційна (готелі, ресторани), публічна (шляхи, комунальні послуги), змішана (туристична інформація, супровід).
С. П. Кузик	Україна	2011	Цілісна система, що складається з соціальної та виробничої підсистем.	Соціальна та виробнича підсистеми.	Вплив інфраструктури на формування туристичних регіонів.
Д. А. Корнева	Україна	2012	Сукупність матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на втілення туристичних потреб туристів.	Матеріально-технічна база функціонально-господарських структур.	Втілення туристичних потреб туристів.
Волкова Т. О.	Україна	2015	Комплекс взаємопов'язаних структур і об'єктів, що становлять основу функціонування туристично-рекреаційної галузі на певній території.	Цільова, базова, супутня і підтримуюча підсистеми	Взаємопов'язаність різних складових частин туристської інфраструктури

За визначенням Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), «туристична інфраструктура — це сукупність споруд, обладнання та послуг, що забезпечують доступність, мобільність, розміщення, харчування, рекреацію та інші туристичні послуги». Універсальність цього визначення полягає в його комплексному підході, який враховує не лише фізичні об'єкти (готелі, дороги, ресторани), але й послуги, які формують туристичний досвід. Це підтверджує тенденцію до інтеграції інфраструктури та сервісних елементів, що є особливо важливим у контексті сучасних вимог туристів щодо комфорту, безпеки та доступності.

Туристична інфраструктура складається з різних компонентів: основні (безпосередньо пов'язані з обслуговуванням туристів) та допоміжні

(опосередковано сприяють туристичній діяльності) елементи, кожен з яких виконують важливу роль у створенні комфортних умов для туристів, покращенні туристичного досвіду та підвищенні конкурентоспроможності країни на світовому ринку туризму.

Туристична інфраструктура включає основні (безпосередньо пов'язані з обслуговуванням туристів) та допоміжні (опосередковано сприяють туристичній діяльності) елементи.

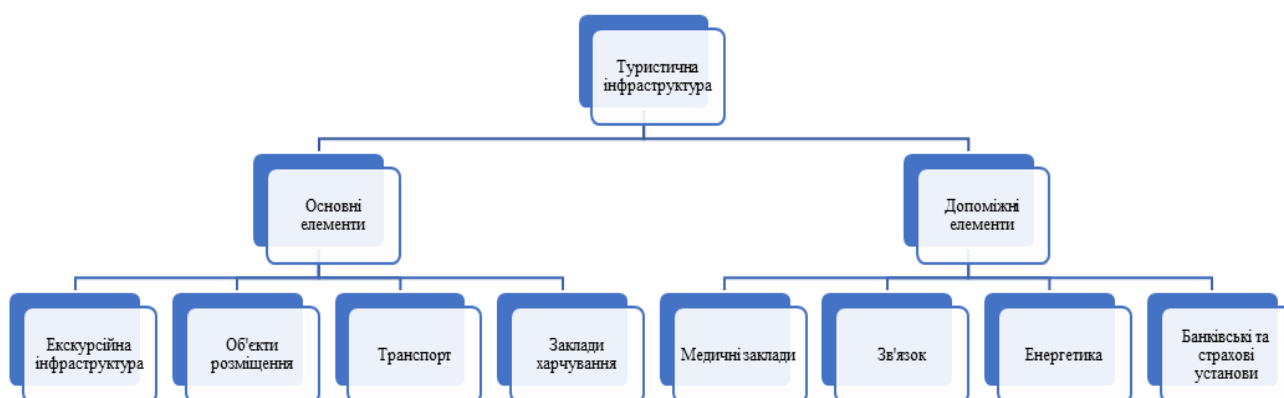

Рисунок 1.1 Елементи туристичної інфраструктури

До основних відносять експерсійну інфраструктуру, готельно-ресторанні заклади, транспортну мережу, туристичні оператори та агентства, об'єкти дозвілля й розваг, музеї, експерсійні бюро тощо. Допоміжна інфраструктура охоплює банківські та страхові установи, медичні заклади, зв'язок, енергетику, дорожню систему, комунальні послуги тощо [2].

Серед основних складових туристичної інфраструктури чільне місце займає експерсійна інфраструктура — складова, яка забезпечує реалізацію одного з ключових мотивів подорожі — пізнання.

Експерсійна інфраструктура — це система організаційних, інформаційних, матеріально-технічних та кадрових елементів, що забезпечують процес створення, планування, організації та проведення експерсій. Вона охоплює об'єкти експерсійного показу (музеї, пам'ятки, історичні місця), засоби доступу до них (транспорт, пішохідні доріжки, навігація), персонал (екскурсоводи, адміністратори маршрутів), цифрові та друковані джерела інформації, системи безпеки й комфорту (оглядові майданчики, паркінги, доступність для людей з інвалідністю тощо).

Екскурсійна інфраструктура є багатокомпонентною системою, яку доцільно класифікувати за різними ознаками залежно від мети дослідження, функціонального призначення та умов використання. Така класифікація дозволяє глибше зрозуміти структуру інфраструктури, виявити її сильні та слабкі сторони, а також визначити пріоритети розвитку, особливо в умовах післявоєнної відбудови.

Передусім екскурсійну інфраструктуру можна поділити за функціональним призначенням. До її основних елементів належать (рис.2):

- Об'єкти екскурсійного показу, серед яких пам'ятки архітектури, історії, культури, природні об'єкти, музеї, заповідники, виставкові комплекси;
- Інформаційно-супровідні засоби — туристичні карти, інформаційні стенди, аудіогіди, мобільні застосунки;
- Організаційні структури — екскурсійні бюро, гідів, координаторів маршрутів;
- Технічна інфраструктура, що включає оглядові майданчики, пішохідні доріжки, інші засоби доступу до об'єктів;

Рисунок 1.2 Класифікація екскурсійної інфраструктури за функціональним призначенням

За формою власності інфраструктура поділяється на:

- Державну, яка фінансується і управляється національними органами влади (наприклад, національні музеї, заповідники);

- Приватну — екскурсійні компанії, туристичні бюро, приватні музеї та об'єкти;
- Муніципальну — створену та утримувану місцевими органами самоврядування (міські туристичні інфоцентри, локальні маршрути).

Важливо також виділяти екскурсійну інфраструктуру за територіальною ознакою:

- Міська — об'єкти та маршрути, розташовані в межах населених пунктів;
- Сільська — маршрути в сільській місцевості, екостежки, агротуристичні об'єкти;
- Транскордонна або регіональна — маршрути, що охоплюють декілька регіонів або країн, важливі в контексті міжнародного туризму.

Ще одним критерієм є доступність: інфраструктура може бути загальнодоступною (наприклад, відкриті музеї, пам'ятки) або обмеженою (за попереднім записом, з особливим режимом відвідування).

З огляду на сучасні тенденції розвитку, доцільно також виділяти екскурсійну інфраструктуру за ступенем модернізації. Традиційна інфраструктура базується на класичних формах супроводу (екскурсії з гідом, друковані матеріали), тоді як сучасна — цифрова — передбачає використання новітніх технологій: інтерактивних панелей, доповненої реальності, мобільних додатків, віртуальних турів тощо.

Екскурсійна інфраструктура є важливою складовою туристичного сектору, що безпосередньо впливає на економічний розвиток як окремих регіонів, так і країни загалом. Її значення виходить далеко за межі суто туристичного обслуговування, охоплюючи фінансову, соціальну, інвестиційну, культурну та іміджеву сфери. В економічному контексті вона відіграє роль потужного мультиплікатора, який активізує суміжні галузі — транспорт, готельно-ресторанний бізнес, виробництво сувенірної продукції, креативні індустрії та інформаційні технології.

Насамперед, розвинена екскурсійна інфраструктура стимулює зростання бюджетних надходжень. Через податкові платежі, туристичні збори, ліцензування діяльності туристичних операторів і підприємств сфери обслуговування держава отримує стабільні фінансові ресурси, які можуть бути спрямовані на подальший розвиток інфраструктури, охорону пам'яток, покращення умов проживання місцевого населення. Туристичні об'єкти, що активно функціонують у складі екскурсійної інфраструктури — музеї, виставкові центри, історико-культурні заповідники, — формують джерело регулярного прибутку, особливо в умовах сезонного пожвавлення туристичного потоку.

Соціальна роль цієї інфраструктури проявляється у створенні нових робочих місць, зокрема у віддалених або раніше депресивних територіях. Гіди, екскурсороводи, працівники культурних установ, транспортні й технічні служби — всі вони є частиною складної системи, яка функціонує завдяки попиту на екскурсійні послуги. Це сприяє зниженню рівня безробіття, особливо серед молоді та жінок, підтримці локального підприємництва, активізації громадських ініціатив і формуванню нових форм зайнятості у сфері креативної економіки.

Інвестиційна привабливість територій значно зростає завдяки наявності сучасної екскурсійної інфраструктури. Капіталовкладення у відновлення та розвиток об'єктів культурної спадщини, облаштування туристичних маршрутів, впровадження цифрових технологій у сфері гідів та інтерактивного супроводу екскурсій формують сприятливе середовище для інвесторів — як внутрішніх, так і міжнародних. При цьому важливо, що інвестиції в екскурсійну інфраструктуру мають довгостроковий характер і здатні забезпечити сталий розвиток регіонів.

Культурний вимір функціонування екскурсійної інфраструктури не менш важливий. Вона сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, актуалізації національної ідентичності, формуванню патріотизму, а також створює простір для міжкультурного діалогу. Участь громад у створенні змісту екскурсійних маршрутів дозволяє залучати різні соціальні й етнічні групи до

процесу збереження спільної історичної пам'яті, забезпечуючи інклюзивність культурного простору.

Іміджева складова екскурсійної інфраструктури також відіграє важливу роль у позиціонуванні країни на міжнародній арені. Через екскурсійні програми формуються враження про державу як про безпечну, цікаву, відкриту для співпраці країну, що має глибокий історичний та культурний контекст. Якісна екскурсійна інфраструктура, здатна приймати іноземних гостей на високому рівні, є важливим елементом так званої «м'якої сили», яка підсилює міжнародну присутність держави і сприяє дипломатичному діалогу.

У цьому контексті особливої актуальності набуває досвід країн, що пройшли шлях післявоєнного відновлення. Держави Балканського регіону, зокрема Хорватія, Боснія і Герцеговина, Сербія, після збройних конфліктів 1990-х років зіткнулися з проблемами руйнування історичних об'єктів, втрати туристичної привабливості, глибокої соціальної травми та нестабільного економічного середовища. Відновлення екскурсійної інфраструктури стало для них не лише технічним чи організаційним завданням, а потужною стратегією примирення, відновлення гідності нації та переосмислення власної історії.

У контексті післявоєнного відновлення, екскурсійна інфраструктура здатна стати не лише інструментом економічної стабілізації, а й джерелом суспільної консолідації, символом незламності народу та механізмом збереження пам'яті. Важливим кроком у цьому напрямку є забезпечення фінансування проєктів з реставрації об'єктів культурної спадщини, впровадження цифрових технологій для диджиталізації екскурсійних послуг, розвиток тематичних маршрутів, пов'язаних з національним спротивом і героїзмом, а також активне залучення місцевих громад до процесу формування нового туристичного простору.

Таким чином, екскурсійна інфраструктура є не просто компонентом туристичної індустрії — вона стає системним чинником, що впливає на фінансову стійкість держави, соціальну згуртованість, культурну репрезентацію та міжнародний імідж країни. Її відновлення та розвиток — це ключ до майбутнього,

заснованого на цінностях історичної правди, відповідального ставлення до минулого та відкритості до світу.

1.2. Вплив військових конфліктів на функціонування та відновлення екскурсійної інфраструктури

Військові конфлікти завжди мають глибокий та комплексний вплив на туристичну галузь країни, особливо на екскурсійну інфраструктуру, яка є основою культурно-пізнавального туризму. Теоретичні дослідження в сфері туризмознавства, соціальної географії та управління кризами свідчать, що руйнування екскурсійної інфраструктури під час війни не лише призводить до фізичних втрат об'єктів, але й порушує соціально-економічні та культурні процеси, які забезпечують сталий розвиток туризму.

Одним із найбільш очевидних і драматичних наслідків війни є фізичне знищення туристичних об'єктів: музеїв, історичних пам'яток, культурних центрів, готелів і транспортної інфраструктури. За даними від Київської школи економіки, з початку військової агресії росії, відповідно до задокументованих втрат, в Україні зазнали ушкоджень 348 релігійних об'єктів, 703 будинки культури/палаці культури, 82 музеї, 157 готелів/ресторанів та 8 спортивних стадіонів, які переважно знаходяться в 14 областях країни: Дніпровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська та м. Київ [3]. Теоретично це можна пояснити через модель туристичного циклу, запропоновану Річардом Батлером, яка показує, що руйнування інфраструктури призводить до різкого зниження привабливості туристичного регіону, порушує доступність та перериває нормальний туристичний потік. Станом на 1 лютого 2023 року частка прямих збитків завданих інфраструктурі сфер культури, релігії та туризму складають \$2,2 млрд (табл.3).

Табл. 1.2

Загальна оцінка прямих втрат інфраструктури у грошовому вимірі

Тип майна	Оцінка прямих втрат, \$ млрд	Доля прямих втрат за типом майна, % від загальної суми
Житлові будівлі	53,6	37,3%
Інфраструктура	36,2	25,2%
Активи підприємств, промисловість	11,3	7,9%
Освіта	8,9	6,2%
АПК та земельні ресурси	8,7	6,1%
Енергетика	8,1	5,6%
Лісовий фонд	4,5	3,1%
Транспортні засоби	3,1	2,2%
Торгівля	2,6	1,8%
ЖКГ	1,4	1,0%
Культура, туризм, спорт	2,2	1,5%
Охорона здоров'я	1,8	1,2%
Адміністративні будівлі	0,5	0,4%
Цифрова інфраструктура	0,6	0,4%
Соціальна сфера	0,2	0,1%
Фінансовий сектор	0,04	0,01%
Разом	143,8	100%

Створено автором за даними Київської школи економіки [3]

Пошкодження транспортної інфраструктури — доріг, мостів, залізничних ліній — суттєво обмежує мобільність туристів і доступ до об'єктів екскурсійного показу. З теоретичної точки зору, це порушує просторову організацію туризму, знижуючи функціональність туристичних маршрутів і збільшуючи час та вартість подорожей. Внаслідок цього туристи уникають регіонів, які стали недоступними або небезпечними.

Згідно з моделлю конкурентоспроможності туристичних напрямків (Ritchie & Crouch, 2003), успішність туристичного регіону залежить від стабільності соціально-економічного середовища, безпеки, інфраструктурної доступності і якості обслуговування. Війна підриває всі ці складові. Відсутність безпеки, нестабільність та погіршення соціально-економічного стану населення призводять до значного зниження туристичних потоків. В Україні після початку військових дій у 2014 та особливо з 2022 року кількість туристів скоротилася більш ніж удвічі. Наприклад, компанія Join UP! зафіксувала падіння кількості туристів на 41% у перші місяці 2022 року порівняно з 2021 роком (Join UP!, 2023). Це ілюструє, як

військовий конфлікт не лише руйнує матеріальні об'єкти, а й впливає на економічну складову туристичної сфери, створюючи соціальні виклики для зайнятості населення і розвитку локальних громад.

Екскурсійна інфраструктура нерозривно пов'язана з культурною спадщиною. Теоретично культурні ресурси розглядаються як складова «культурного капіталу» регіону (Bourdieu, 1986), який формує унікальність і привабливість туристичних напрямків. Світова Організація Об'єднаних Націй ініціювала засідання Ради Безпеки ООН за Аппія-формулою на тему: «Знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України». На засіданні були присутні як постійні представники країн в ООН, так і представники ЮНЕСКО та Міжнародної ради пам'яток та видатних місць (ICOMOS), які відвідали Україну. Від початку військової агресії росіяни здійснили 423 злочини проти української культурної спадщини і ця кількість не є остаточною, оскільки воєнний конфлікт триває. Знищується як історична так і природна спадщина. Серед пошкоджених об'єктів: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток; 147 культових споруд (50 з них перебувають на обліку як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди); 136 належать до християнських громад, 4 – до ісламських, 6 – до єврейських; 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст.; 33 музеї та заповідники; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек [4]. Це може призвести до значного зменшення кількості туристів, що відвідують країну, які цінують культурну спадщину. Крім того, можуть виникнути проблеми зі збереженням та відновленням цих об'єктів після війни.

В Україні було зафіксовано понад 400 випадків пошкодження пам'яток культурної спадщини: історичних будівель, культових споруд, музеїв і меморіалів (Київська школа економіки, 2023). Втрати таких об'єктів, як Свято-Успенська Святогірська лавра, музей Григорія Сковороди, Маріупольський драматичний театр, мають не лише матеріальний, а й символічний вимір, що формує міжнародний імідж країни. Як показали дослідження Poria, Butler і Airey (2003),

руйнування культурних пам'яток знижує мотивацію до подорожей у такі регіони і суттєво погіршує якість екскурсійної пропозиції.

Згідно з дослідженнями Poria, Butler і Airey (2003), руйнування культурних пам'яток зменшує мотивацію туристів відвідувати регіон і суттєво погіршує якість екскурсійної пропозиції, що, в свою чергу, негативно впливає на економіку та соціальну стабільність регіонів.

Зниження туристичних потоків тягне за собою зменшення доходів підприємств туристичної сфери: готелів, ресторанів, туроператорів. Теорія сталого розвитку (Sharpley, 2009) вказує, що стабільність і розвиток туристичної галузі залежать від підтримки балансу між економічними, соціальними та культурними інтересами.

Важливу роль у подоланні наслідків військових конфліктів відіграє теорія кризового управління в туризмі (Faulkner, 2001), яка передбачає етапність: підготовка до кризи, реагування, стабілізація, відновлення та трансформація. Відновлення екскурсійної інфраструктури має включати:

- оцінку збитків і інвентаризацію культурних об'єктів;
- залучення міжнародної допомоги (ЮНЕСКО, ICOMOS);
- використання інноваційних технологій у відбудові та реставрації;
- підтримку місцевих громад і розвиток внутрішнього туризму;
- культурну реабілітацію як інструмент зцілення національної ідентичності.

Отже, війна глибоко трансформує екскурсійну інфраструктуру, і її відновлення вимагає нових стратегій, що поєднують міждисциплінарний підхід, сталий розвиток, безпекову логіку та інклюзивну участь усіх зацікавлених сторін. Досвід Балкан щодо відновлення екскурсійної інфраструктури після війни може стати основою для соціально-економічного відновлення. В Україні існує подібний потенціал, з огляду на багатство культурної спадщини та зростаючу увагу міжнародної спільноти.

1.3 Особливості відновлення екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів

У теоретичному осмисленні процесів відновлення екскурсійної інфраструктури після збройних конфліктів ключову роль відіграє міждисциплінарний підхід, що поєднує дослідження в галузі туризмології, соціальної географії, культурної спадщини, урбаністики та стратегічного планування. У науковій літературі виділяють кілька теоретичних моделей, які можуть слугувати основою для розробки стратегії післявоєнного оновлення екскурсійного потенціалу. Кожна з цих моделей акцентує на окремих аспектах — сталість, інновації, партнерство, інклюзивність — і в сукупності формує комплексне бачення розвитку екскурсійної сфери.

1. Модель сталого розвитку відновлення екскурсійної інфраструктури

Модель сталого розвитку є системною концепцією, яка передбачає гармонійне поєднання трьох ключових складових — економічної ефективності, екологічної збалансованості та соціальної відповідальності — в процесі відновлення екскурсійної інфраструктури. У післявоєнному контексті ця модель спрямована не лише на реконструкцію об'єктів, а й на формування нової філософії функціонування екскурсійної діяльності — як складника довготривалого миру, національного діалогу та культурної реабілітації.

Теоретичні аспекти моделі:

- **Економічна складова:** Сталий підхід передбачає, що екскурсійна інфраструктура має бути фінансово життєздатною у довгостроковій перспективі. Це означає розвиток локальних ініціатив (наприклад, екскурсійних бюро, гідів, інформаційних центрів), які стимулюють зайнятість і формують нові ринки праці для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, молоді. Важливим аспектом є підтримка малого підприємництва у сфері туризму.

- Соціальна складова: У центрі моделі — людина та громада. Йдеться про залучення місцевого населення до проєктування екскурсійних маршрутів, відновлення культурних наративів, розвиток локальної ідентичності. Сталий туризм не тільки не руйнує соціальну тканину, а навпаки — активізує її. Важливим є створення майданчиків для міжкультурного та міжрегіонального діалогу.

- Екологічна складова: Відновлення екскурсійної інфраструктури має враховувати принципи екологічної безпеки: мінімізацію втручання в природні території, розвиток безпечного транспорту (пішохідні або велосипедні маршрути), впровадження енергозберігаючих технологій у туристичних об'єктах. Наприклад, організація оглядових майданчиків, табличок, QR-навігаторів має бути інтегрована у природний ландшафт без його порушення.

Модель сталого розвитку створює концептуальну основу для екскурсій як інструменту м'якої сили: вони допомагають формувати наратив про перемогу, відбудову, цінність спадщини та майбутнє через призму культурного діалогу.

2. Інноваційна модель (SMART-туризм) у відновленні екскурсійної інфраструктури

Інноваційна модель — це сучасна теоретична парадигма, що фокусується на застосуванні цифрових технологій, інтелектуальних рішень та автоматизованого управління в екскурсійній діяльності. Вона найкраще відповідає потребам повоєнного періоду, коли частина об'єктів ще фізично недоступна, а рівень безпеки змінюється динамічно.

Теоретичні засади моделі:

- Цифровізація екскурсійного досвіду: SMART-підхід передбачає активне використання цифрових інструментів для створення «розумної» екскурсійної інфраструктури. Це охоплює інтерактивні карти, мобільні застосунки з віртуальними турами, QR-коди на пам'ятках, які дають доступ до

мультимедійного контенту, AR/VR-маршрути для дистанційного ознайомлення з об'єктами.

- Інтерактивність та персоналізація: Туристи можуть обирати тематичні екскурсії відповідно до власних інтересів, налаштовувати маршрут у реальному часі, залишати цифрові відгуки, долучатися до спільнот. Це не лише підвищує якість обслуговування, а й формує базу даних для подальшого вдосконалення пропозицій.
- Гібридні екскурсійні формати: Частина територій після війни може залишатися недоступною, тому віртуальні тури, онлайн-екскурсії, відео з дрона, 3D-реконструкції зруйнованих об'єктів — це не лише тимчасовий заміник, а й новий формат пізнання, який має цінність сам по собі.
- Системи безпеки та моніторингу: Інноваційні моделі дозволяють забезпечити динамічне інформування туристів про загрози (міни, обмеження доступу, військові дії), автоматичне оновлення маршрутів, оцінку ризиків через аналітику мобільних пересувань.

Тобто інноваційна модель перетворює традиційний екскурсійний простір на інтелектуальне середовище, де відновлення відбувається не лише фізично, а й через переосмислення взаємодії людини з простором і пам'яттю.

3. Кластерна модель відновлення екскурсійної інфраструктури

Кластерна модель у теорії розглядається як структурно-функціональний підхід, у межах якого екскурсійна інфраструктура відновлюється через мережеву взаємодію всіх учасників туристичного процесу в межах певної території або навколо конкретної теми. Ідея моделі полягає в тому, що жоден об'єкт екскурсійної інфраструктури не функціонує ізольовано: ефективність досягається лише через координацію, партнерство та розподіл ресурсів.

Теоретичні основи:

- Географічні кластери: Формуються навколо конкретного туристичного вузла (місто, регіон), де діють гіді, культурні установи, волонтерські ініціативи, реставратори, громадські організації. Їхня спільна мета —

відновлення певного екскурсійного напрямку. Наприклад, «кластер Чернігівщини» як історико-меморіальна платформа відновлення екскурсій після обстрілів.

- Тематичні кластери: Об'єднують суб'єктів на основі спільного змісту: військовий туризм, культурна спадщина, повоєнне відродження, екскурсії пам'яті. Це дає змогу створити унікальні тематичні продукти (наприклад, маршрут «Слідами спротиву»).
- Інституційне партнерство: Модель передбачає активну участь місцевих органів влади, музеїв, закладів освіти, благодійних фондів, які формують політику розвитку екскурсійної галузі. Завдяки цьому кластери мають не лише комерційний, а й просвітницький та культурний ефект.
- Спільний маркетинг та просування: Кластери діють як єдиний бренд, що дозволяє краще позиціонувати екскурсійні продукти на внутрішньому та міжнародному ринку. Особливо це актуально для відбудови довіри до зруйнованих чи замінованих територій.

Перевага кластерної моделі — у її гнучкості, регіональній адаптивності та соціальній інтеграції. Вона створює не просто набір об'єктів, а екосистему екскурсійної діяльності, де кожен елемент підсилює інші.

4. Інклюзивна модель відновлення екскурсійної інфраструктури

Інклюзивна модель базується на принципах рівного доступу, безбар'єрності, участі та соціальної інтеграції в усіх аспектах планування, реалізації й експлуатації екскурсійної інфраструктури. У контексті післявоєнної України ця модель є не лише питанням справедливості, а й механізмом соціальної стабілізації та культурного відновлення.

Теоретичні аспекти інклюзивної моделі:

1. Просторова інклюзивність (фізична доступність)

- Створення безбар'єрного середовища: облаштування пандусів, підйомників, зручних входів, тактильних доріжок, навігації шрифтом Брайля, озвучених покажчиків;

- Адаптацію екскурсійних об'єктів і маршрутів для маломобільних груп: людей з інвалідністю, літніх осіб, родин із дітьми, ветеранів, осіб із ПТСР;
- Формування маршрутів, які мінімізують фізичні та сенсорні перешкоди (легкодоступні території, оптимальні за часом і навантаженням екскурсії).

2. Комунікаційна інклюзивність

Цей аспект пов'язаний із інформаційною доступністю та різноманітністю способів комунікації:

- Надання інформації екскурсантам у різних форматах: текст, звук, відео з сурдоперекладом, спрощена мова, мова жестів;
- Підготовка екскурсій багатомовного формату (особливо українською, англійською, польською, ромською, кримськотатарською), що сприяє інтеркультурному діалогу;
- Доступ до інформації про маршрути, ціни, умови участі в різних цифрових каналах (зокрема для людей із порушеннями зору, слуху, когнітивними труднощами).

3. Соціальна інклюзивність

Соціальна інклюзія полягає у визнанні різноманіття соціальних груп і забезпеченні їхньої участі у формуванні екскурсійного середовища:

- Активне залучення представників громад (ветерани, ВПО, особи з інвалідністю, жінки, етнічні меншини) до проєктування екскурсійних продуктів;
- Надання пільгових або безкоштовних можливостей участі в екскурсіях для вразливих груп;
- Залучення локальних мешканців до розробки маршрутів, проведення екскурсій, створення локального наративу — як способу їхньої реінтеграції та ресоціалізації.

4. Емоційно-психологічна інклюзивність

Особливо важливою в умовах післявоєнного відновлення є здатність екскурсій бути чутливими до емоційного стану відвідувачів:

- Формування тематик, які не травмують, а допомагають пережити втрати (наприклад, «маршрути пам'яті», «екскурсії надії», «спадщина як джерело сили»);
- Підготовка гідів до роботи з людьми, що пережили стрес: базова психологічна підготовка, навички ненасильницької комунікації;
- Розміщення зон відпочинку, тиші, інтервенцій підтримки на маршрутах (волонтерські пункти, інформаційні стенди з контактами допомоги тощо).

Інклюзивна модель відновлення екскурсійної інфраструктури відображає сучасний підхід до створення туристичних просторів, які не тільки відповідають принципам справедливості й рівності, але й сприяють соціальному порозумінню, культурному збагаченню та довготривалому відновленню суспільства після кризових викликів.

Отже, відновлення екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що враховує різні теоретичні моделі та принципи. Поєднання сталості, інновацій, партнерства та інклюзивності створює міцну основу для ефективного та соціально відповідального відновлення екскурсійного потенціалу в постконфліктних регіонах.

РОЗДІЛ II

ДОСВІД БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН У ВІДНОВЛЕННІ ЕКСКУРСІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІСЛЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

2.1 Вплив війни в Балканських країнах (Хорватія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія) на туристичну інфраструктуру

Війни на Балканах у 1990-х роках мали катастрофічний вплив на туристичну інфраструктуру регіону. Збройні конфлікти у Хорватії (1991–1995), Боснії та Герцеговині (1992–1995), Косово (1998–1999) та політична ізоляція Чорногорії в цей період призвели до масштабних руйнувань, скорочення туристичних потоків, міжнародної ізоляції та втрати позитивного іміджу на світовій арені.

До війни Хорватія була одним із найпопулярніших туристичних напрямків у колишній Югославії, щорічно приймаючи близько 11 мільйонів туристів (1990 р.). Проте початок війни призвів до різкого падіння туристичних потоків — до 2,1 млн у 1992 році, що становило лише близько 20% довоєнного рівня. Бойові дії на узбережжі Далмації, зокрема в Дубровнику, де було зруйновано близько 70% історичного центру, мали серйозний вплив на туристичну привабливість регіону (рис. 4).

Крім безпосередніх руйнувань, Хорватія зіткнулася з мінною небезпекою, відсутністю страхового покриття для іноземців, знищенням доріг та портів, а також загальною втратою довіри туристів. Тільки після завершення війни та активних відновлювальних заходів, у тому числі промоційних кампаній, країні вдалося повернути довоєнні показники до середини 2000-х років. Уже в 2004 році кількість туристів перевищила 10 млн осіб, а туризм знову став одним з ключових секторів економіки.

Рисунок 2.1 Руйнування історичного центру Дубровника внаслідок артилерійських обстрілів, 1991 рік. Джерело: британський фотограф Peter Northall

Головною відмінністю повоєнної відбудови Хорватії від сучасної ситуації в Україні є значно менший масштаб територіальних ушкоджень — бойові дії в 1990-х роках охопили лише близько 20% площі країни. Це дозволило тилowym регіонам уникнути значних руйнувань, швидко відновити економічну активність і стати основою для післявоєнної стабілізації. Натомість Україна станом на 2024 рік має близько 26% національної території, що залишаються під тимчасовою окупацією, а навіть регіони, віддалені від лінії фронту, регулярно зазнають ракетних і авіаційних ударів. Це суттєво ускладнює не лише фізичну відбудову, а й функціонування економіки та базових сервісів у відносно безпечних регіонах.

Донедавна Боснія та Герцеговина в сучасній історії Європи була країною, яка зазнала наймасовішого знищення у війні в першій половині дев'яностих (1992–1995). Елементом етнічної чистки босняків були, безсумнівно, знищення їхньої культурної та архітектурної спадщини у широкомасштабний і систематичний спосіб: підривання та бомбардування мечетей, бібліотек, античних споруд, пам'яток історії тощо. Туристична інфраструктура країни зазнала масштабних руйнувань: більше 50% готелів було знищено або серйозно пошкоджено, особливо у Сараєві та Мостарі. Останній, до прикладу, втратив знаменитий Старий міст, який був символом мультикультурності регіону (рис.5).

У 1990 році країну відвідало близько 500 тисяч туристів, тоді як у 1993 році ця цифра зменшилася до кількох тисяч, більшість з яких були працівниками гуманітарних місій. Туризм фактично зупинився. Після війни країна тривалий час

боролася з іміджевими проблемами: лише у 2011 році кількість туристів перевищила довоєнний рівень. Відновлення супроводжувалося реконструкцією культурної спадщини, розвитком екотуризму та міжетнічними ініціативами в туризмі.

Рисунок 2.2 Старий міст у Мостарі до (1900 рік) та після зруйнування (1993 рік)

Джерело: Sarajevo Times

На відміну від Боснії, де збройний конфлікт мав переважно внутрішній характер і зосереджувався в окремих містах, війна в Україні супроводжується масштабними руйнуваннями по всій території, включно з тилловими регіонами. Така дифузність загроз значно ускладнює відновлення, однак Україна має перевагу у вигляді потужної міжнародної підтримки та стратегічної інтеграції з Європейським Союзом.

Попри те, що Чорногорія не стала ареною активних бойових дій під час югославських воєн 1990-х років, конфлікти в сусідніх країнах, участь у спільній югославській армії та політична ізоляція мали глибокий негативний вплив на туристичну галузь. З початку 1990-х Чорногорія, як частина Союзної Республіки Югославія (разом із Сербією), опинилася під міжнародними санкціями, що практично відрізало країну від туристичних потоків, інвестицій і міжнародних авіаперевезень.

До початку конфліктів, туристичні курорти Чорногорії, зокрема Будва, Котор і Святий Стефан, були одними з найпопулярніших серед туристів з Західної Європи. У 1987 році Чорногорія прийняла понад 1,3 млн туристів, однак уже в

середині 1990-х кількість туристів знизилась у кілька разів — до менше ніж 200 тисяч осіб на рік.

Втрата доступу до зовнішніх ринків, погіршення транспортної доступності, а також загальне уявлення про небезпеку в регіоні відлякували потенційних відвідувачів. Крім того, значна частина туристичної інфраструктури занепала через нестачу коштів на її утримання та модернізацію. Незважаючи на відсутність масових руйнувань, війна спровокувала тривалу економічну стагнацію в Чорногорії. Тільки після офіційного проголошення незалежності у 2006 році країна змогла повноцінно інтегруватися у світовий туристичний ринок. Активне просування національного бренду, залучення іноземних інвесторів, реконструкція прибережної інфраструктури та розбудова круїзного туризму дозволили повернути Чорногорії репутацію «перлини Адріатики».

Спільність між поствоєнною відбудовою в Україні та Чорногорії полягає в тому, що обидві країни стикалися з серйозними викликами в відновленні економіки через міжнародну ізоляцію та пошкоджений імідж. Чорногорія, хоча й не зазнала прямого військового впливу, страждала від «репутаційного вибуху» — її асоціювали з війнами, нестабільністю та небезпекою через союз із Сербією і міжнародні санкції. Це призвело до падіння туристичних потоків, подібно до того, як Україна зараз стикається з проблемами відновлення довіри під час військових дій.

Таким чином, досвід країн Балканського регіону засвідчує, що війна руйнує не лише фізичну інфраструктуру, а й довіру, репутацію, інституційні зв'язки, що є критично важливими для туристичної галузі. Водночас відновлення можливе — за умови цілеспрямованих інвестицій, ефективної державної політики, міжнародної підтримки та активної роботи з іміджем країни. Цей досвід є надзвичайно важливим для України, яка стикається з подібними викликами, і має потенціал не тільки відновити свою економіку та туристичну інфраструктуру, а й перевершити Балкани, використовуючи як уроки помилок, так і успішні стратегії цих країн.

2.2 Огляд прикладів відновлення туристичної інфраструктури після військових конфліктів в Балканських країнах

На шляху повоєнного відновлення сфери туризму в Україні доцільно врахувати досвід інших країн, які теж були у кризових ситуаціях, економіка яких, і сфера туризму зокрема, була зруйнована через війну, але ці країни змогли не тільки відновити свою інфраструктуру, а й вийти на новий рівень розвитку туризму. У цьому розділі буде розглянуто досвід кількох Балканських країн, зокрема Хорватії, Боснії та Герцеговини, а також Чорногорії, у відновленні туристичної інфраструктури після збройних конфліктів. Особливу увагу буде приділено заходам, які дозволили цим країнам подолати наслідки війни, відновити довіру міжнародних туристів і повернути свою конкурентоспроможність на світовому туристичному ринку.

Одним із найяскравіших прикладів є Хорватія, яка постраждала внаслідок війни 1991–1995 років. Уже в перші роки після завершення бойових дій уряд країни розпочав масштабні зусилля з відбудови. Значна увага приділялася популяризації унікальних туристичних локацій, раніше маловідомих міжнародній аудиторії. Протягом 1991–2004 років країна інвестувала понад 3,4 млрд доларів США у процес відновлення.

Початковий етап був складним: зокрема, уряд змушений був призупинити виплати по валютних депозитах і заморозити зарплати держслужбовцям. Лише з 1993 року, коли економічна ситуація почала стабілізуватися, фінансові потоки поступово відновилися. Це дозволило активізувати внутрішній попит і сприяло економічному зростанню.

Одним із факторів, що допомогли Хорватії у відновленні, була міжнародна підтримка від таких організацій, як Європейський Союз, Світовий банк, ООН, ЮНЕСКО та інші. За допомогою цих міжнародних партнерів було запущено проекти з відновлення соціальної та економічної інфраструктури, таких як «Проект соціального та економічного відновлення», який сприяв розвитку постраждалих

районів. Наприклад, зруйновані або пошкоджені архітектурні об'єкти, як Старе місто Дубровник, яке є частиною Світової спадщини ЮНЕСКО, потребували надзвичайної уваги та фінансування для їх відновлення.

Особливу роль у цьому процесі відіграв Інститут реставрації Дубровника, який був заснований ще в 1979 році після серйозного землетрусу, що завдав шкоди стародавньому місту. Інститут продовжував свою роботу навіть під час війни, займаючись оцінкою збитків, реєстрацією пошкоджених об'єктів і видачею сертифікатів щодо завданої шкоди. Крім того, Інститут розробив пілотний проєкт для оцінки пошкоджень і вартості реконструкції шести історичних сіл навколо Дубровника, які постраждали від війни.

Після припинення бойових дій було залучено міжнародних експертів і фінансові ресурси для завершення відновлення Старого міста. Велика частина фінансування надійшла завдяки пожертвам, як від приватних осіб, так і від національних та міжнародних установ. Так, наприклад, медальйон костелу Святого Власія був створений і подарований французькими реставраторами з компанії Quelin.

Відновлення популярних культурних подій стало важливим елементом маркетингової стратегії Хорватії. Наприклад, знаменитий Дубровницький фестиваль (Dubrovačke Ljetne Igre), що почався ще в 1950 році, став важливим заходом для підвищення інтересу до країни. Після війни цей фестиваль набув нового імпульсу, і було проведено великі рекламні кампанії для того, щоб привернути іноземних туристів. Фестиваль став важливою частиною культурного життя Хорватії та використовувався для відновлення іміджу країни як культурної дестинації.

Також Хорватія активно інвестувала в модернізацію своїх портових інфраструктур, щоб залучити більше круїзних суден. Порт Спліт, який є одним з найбільших у країні, зазнав значних оновлень, включаючи розширення причалів та покращення сервісу для круїзних лайнерів. Це дозволило порту стати важливим пунктом для великих міжнародних круїзних компаній, таких як Carnival, MSC і

Royal Caribbean. Також, Дубровник, завдяки своєму культурному та історичному значенню, став популярним портом для туристів, що подорожують круїзними лініями по Адріатичному морю.

Країна активно просувала свої туристичні послуги на міжнародному ринку, використовуючи різноманітні канали маркетингу та реклами. Про пляжні локації Хорватії з Блакитним прапором почали писати в іноземних виданнях, пізніше підключилися й блогери та соціальні медіа. Країною зацікавилися великі круїзні компанії, міжнародні туроператори та мережеві готелі. Завдяки цьому країна змогла залучити більше туристів з усього світу.

Діаграма 2.1 Динаміка туристичних потоків до Хорватії (1995-2020) [8]

Отже, Хорватії вдалося відновити свою туристичну інфраструктуру завдяки комплексному підходу, який включав в себе інвестування в інфраструктуру, залучення іноземних інвесторів, розвиток маркетингу та реклами, розвиток нових видів туризму, підвищення рівня сервісу, співпрацю з туроператорами та створення благоприємного іміджу. Зараз туризм є однією з найбільших галузей економіки країни. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи та генерують близько 15% ВВП Хорватії [7].

Наступним важливим прикладом для аналізу є досвід Чорногорії, яка стала незалежною країною лише у 2006 році, а до цього вона була частиною Федерації

Югославії, а пізніше Сербії та Чорногорії. Внаслідок конфліктів у регіоні та запроваджених економічних санкцій туристичний сектор Чорногорії зазнав серйозного спаду. Однак після завершення війни у 1999 році уряд країни почав вживати активних заходів для відновлення та модернізації туристичної інфраструктури.

Для залучення іноземних туристів Чорногорія інвестувала у модернізацію ключових елементів туристичної інфраструктури: будівництво нових готелів, оновлення транспортної мережі, розширення аеропортів. Зокрема, новий аеропорт у Тиваті, зведений за участю іноземного капіталу, відкрив доступ до північного узбережжя для туристів з усього світу.

Уряд Чорногорії запустив масштабну міжнародну рекламну кампанію під брендом «Wild Beauty», яка висвітлювала природні краси та культурну спадщину країни. В якості складової розробленої маркетингової та управлінської стратегії для заміни попереднього логотипу «Enjoy Difference» (якому бракувало конкретності) новий бренд включає ідентифікаційний логотип, офіційний вебсайт і місця для участі в потенційних відвідувачів та інвесторів. Таким чином, Монтенегро власноруч проголосила себе «екологічною державою». Заходи з маркетингу та реклами дозволяють привернути увагу до природних та культурних багатств Чорногорії, залучити більше туристів та інвесторів, що збільшує економічний розвиток країни. Крім того, створення нового бренду та ідентифікаційного логотипу дав можливість створити власний образ країни, що відображає її особливості та переваги, що привертає більше туристів [13].

Зважаючи на глобальний тренд сталого розвитку, країна активно розвивала екологічні маршрути, такі як у національному парку Біоградська гора, де туристи можуть знайомитися з традиційним побутом, відвідувати гірські села, ферми та брати участь у природоорієнтованих активностях, що водночас зберігають екологічний баланс та підтримують місцеві громади.

З метою відновлення інфраструктури Чорногорія ініціювала кампанію «Разом для кращої Чорногорії», щоб зібрати кошти для відновлення туристичної

інфраструктури країни після конфлікту на Балканах. Кампанія успішно залучила пожертви як з місцевих, так і з міжнародних джерел, а зібрані кошти були використані для відновлення та покращення туристичних об'єктів і послуг країни. Зараз країна є популярним туристичним напрямком, щороку приваблює мільйони відвідувачів.

Діаграма 2.2 Динаміка туристичних потоків до Монтенегро (2006-2020) [8]

Отже, внаслідок комплексного підходу Чорногорії вдалося досягти вражаючих результатів. Якщо у 1999 році країну відвідали близько 200 тисяч іноземних туристів, то вже у 2019 році ця цифра перевищила 3 мільйони. Така динаміка свідчить про ефективність вжитих заходів і потенціал для подальшого сталого розвитку туристичної галузі.

Ще одним прикладом у контексті повоєнного відновлення туристичної сфери є Боснія та Герцеговина (БіГ), яка зазнала однієї з наймасштабніших гуманітарних криз у Європі кінця XX століття. Війна 1992–1995 років завдала серйозної шкоди інфраструктурі країни, призвела до значних людських втрат і руйнування історичних та культурних пам'яток. Попри це, з часом країні вдалося поступово відновити туристичний сектор і зробити його важливою складовою національної економіки.

Однією з перших цілей післявоєнної реконструкції стало відновлення історичних та архітектурних пам'яток, які були знищені або пошкоджені під час

конфлікту. Особливу увагу було приділено місту Мостар — символу міжетнічного діалогу, де повністю було відновлено знаменитий Старий міст (Stari Most), який внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Загальна вартість відновлення мосту становила близько 15 мільйонів євро. Основними донорами цієї реконструкції були країни ЄС та ЮНЕСКО. Реконструкція почалася в 2001 році, і Старий міст був відкритий у 2004 році.

Одним із унікальних напрямів, що сформувався в туристичній стратегії Боснії та Герцеговини після війни, став чорний туризм (англ. dark tourism) — відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, катастрофами, війнами та масовими стражданнями. Найвідомішим об'єктом чорного туризму є Меморіал у Сребрениці, присвячений пам'яті жертв геноциду 1995 року, коли було вбито понад 8 тисяч боснійських мусульман. Меморіальний центр Поточарі став місцем паломництва для тисяч відвідувачів щороку, зокрема представників міжнародних організацій, дипломатів, істориків та звичайних туристів.

Також у Сараєві значним осередком чорного туризму є Музей «Тунель життя» (Tunel Spasa), створений на місці підземного тунелю, яким під час облоги міста доставляли їжу, воду та медикаменти. Відвідувачі можуть пройти частиною тунелю, побачити автентичні артефакти та переглянути документальні кадри облоги, яка тривала 1 425 днів. Чорний туризм у Боснії та Герцеговині не лише виконує меморіальну функцію, а й сприяє культурному діалогу та збереженню історичної пам'яті. Завдяки таким об'єктам країна доносить світовій спільноті правду про трагедії, які сталися на її території, уникаючи забуття та історичного релятивізму.

Діаграма 2.3 Динаміка туристичних потоків до Боснії і Герцеговини (1997-2020) [8]

Отже, після війни екскурсійна інфраструктура Боснії та Герцеговини значно покращилася, зокрема завдяки розвитку чорного туризму та відновленню меморіальних об'єктів. Відновлення музеїв та екскурсійних маршрутів дозволило збільшити потік туристів з 100 тисяч у 1999 році до 1,3 мільйона у 2015 році, що свідчить про успішні інвестиції в розвиток екскурсійної інфраструктури.

2.3 Оцінка ефективності відновлення екскурсійної інфраструктури в Балканських країнах

Відновлення екскурсійної інфраструктури в країнах Балканського регіону після збройних конфліктів є важливим прикладом для України, яка також має на меті відновлення своєї туристичної галузі. Після війни балканські країни, зокрема Хорватія, Чорногорія та Боснія та Герцеговина, змогли відновити свої екскурсійні мережі, зберігаючи історичні, культурні та природні пам'ятки, а також залучати іноземних туристів. На основі цього досвіду можна виділити кілька ключових уроків, які можуть бути корисними для України в контексті відновлення її екскурсійної інфраструктури.

- Підтримка малого і середнього бізнесів (МСБ) — рушійна сила відновлення

В Хорватії відбудова значною мірою здійснювалася завдяки залученню приватного бізнесу та місцевих ініціатив, адже у нестабільних обставинах МСБ можуть швидко коригувати діяльність та максимально ефективно використовувати власні ресурси. В Україні також важливо стимулювати участь МСБ у відновленні туристичної інфраструктури, зокрема екскурсійних об'єктів, надаючи їм підтримку: зменшити бюрократичні бар'єри, запровадити прозорі механізми фінансування та гарантувати рівний доступ до міжнародних програм допомоги.

- Гнучке управління на місцях замість надмірної централізації

Однією з сильних сторін хорватського підходу стало делегування повноважень на локальний рівень. Це дало змогу муніципалітетам самостійно вирішувати, які туристичні об'єкти відновлювати першочергово, орієнтуючись на потреби регіону. Україні варто уникати надлишкового регулювання з боку центральної влади, надаючи громадам більше автономії у плануванні та реалізації проектів у сфері туризму та екскурсій. Прикладом того, що перші кроки в цьому напрямі вже здійснюються, є проведення I Національного туристичного саміту, організований Державним агентством розвитку туризму України та Чернівецькою міською радою. організований ДАРТ України спільно з Чернівецькою міською радою, де ключовою ідеєю стало визнання ролі місцевих громад як рушіїв туризму: «Ми працюємо над тим, щоб громади достеменно розуміли, що золото буквально у них під ногами», - зазначила голова Державного агентства розвитку туризму Мар'яна Олеськів.

- Партнерство з міжнародними структурами

Усі 3 країни активно залучали допомогу від міжнародних донорів, європейських фондів та програм, які фінансували реставрацію культурної спадщини та розвиток туристичних маршрутів. Україні варто цілеспрямовано формувати стратегії партнерства з міжнародними організаціями — з фокусом на фінансування відновлення екскурсійної інфраструктури, розвиток сталого туризму

та підтримку проєктів у звільнених і прифронтових територіях. Йдеться не лише про кошти, а й про експертизу, промоцію на зовнішніх ринках, стандарти якості та обмін кращими практиками.

- Створення єдиного туристичного бренду

Після конфліктів 1990-х років Чорногорія зробила ставку на формування впізнаваного іміджу країни як екологічно чистого, безпечного та автентичного туристичного напрямку. Кампанії просували природну красу, культурну спадщину та національну ідентичність. Україні варто формувати чіткий бренд екскурсійного туризму — наприклад, як «країни сміливих», який уже закріплюється завдяки глобальному розголосу війни та незламності українців.

- Орієнтація на довгострокову якість, а не масовість

Чорногорія навмисно обмежила кількість інвестпроектів у прибережних зонах, аби уникнути перевантаження інфраструктури. Замість цього було зроблено ставку на якісні послуги та сталі маршрути. Для України це означає необхідність обережного планування: акцент має бути на довготривалих екскурсійних проєктах, з урахуванням екології та інтересів місцевих громад, а не на швидких комерційних «мегакурортах». У цьому контексті тривожним сигналом виглядають деякі сумнівні ініціативи, як спорудження гірськолижних мегакурортів у Карпатах, що суперечить не лише кліматичним трендам, а й загрожує місцевим екосистемам через вирубку лісів і штучне засніження. Часто такі проєкти збагачують зовнішніх інвесторів, залишаючи місцевим громадам лише символічні вигоди. І найгірше — вони не створюють цінності на десятиліття вперед, а радше виснажують ресурси майбутніх поколінь.

- Екскурсії як інструмент примирення та меморіалізації

Боснія і Герцеговина зробила акцент на туристичних маршрутах, які розповідають про трагічні події війни, геноцид у Сребрениці та життя в обложеному Сараєво. Це допомогло зберегти пам'ять, водночас залучивши іноземних туристів, дослідників та ЗМІ. Україна має унікальний шанс створити

глибокий культурно-освітній туризм на основі воєнного досвіду — з екскурсіями по звільнених містах, місцях спротиву, музеях окупації й визволення.

- Забезпечення розвитку інфраструктури місцевою владою як каталізатор туристичного поступу територій

У Хорватії розбудова порту Спліт не лише модернізувала інфраструктуру для прийому круїзних суден, а й забезпечила зростання морського туризму в регіоні, створивши нові робочі місця та покращивши доступ до популярних туристичних напрямків. Завдяки цьому Спліт став важливим туристичним хабом. Україні варто звернути увагу на роль місцевих органів влади у розвитку інфраструктури, зокрема через підтримку проектів, що сприяють поліпшенню транспортного сполучення, енергетичної та комунікаційної інфраструктури, що сприятиме доступності України для іноземців.

Досвід відновлення екскурсійної інфраструктури в Балканських країнах надає важливі уроки для України, яка стоїть перед завданням відновлення своєї туристичної галузі після війни. Ключовими факторами успіху в цьому процесі є підтримка малого і середнього бізнесу, децентралізоване управління, стратегічне партнерство з міжнародними структурами, а також розвиток якісних, сталих туристичних маршрутів, що орієнтовані на довгострокову перспективу.

Україні важливо розвивати свій туристичний потенціал не лише з акцентом на швидкий економічний ефект, а й з урахуванням збереження природної та культурної спадщини, підтримки місцевих громад і сталого розвитку. Формування чіткого бренду, орієнтованого на довготривалі цінності, а також залучення міжнародної експертизи та фінансування, допоможе Україні не лише відновити свою екскурсійну інфраструктуру, а й створити позитивний імідж на міжнародній арені.

Таким чином, вивчення досвіду балканських країн, зокрема Хорватії, Чорногорії та Боснії та Герцеговини, може стати важливим орієнтиром для України на шляху відновлення та розвитку туристичної галузі, що стане однією з основних складових її економічного відродження.

РОЗДІЛ III

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА КИЇВЩИНІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН

3.1. Аналіз стану екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації

За даними міжнародної організації ЮНЕСКО, Київська область увійшла до числа регіонів України з найбільшими втратами культурної спадщини внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Пошкоджено 32 культурні об'єкти, що значно вплинуло на туристичний потенціал і потребує першочергової уваги в процесі відновлення.

Деокупація Київської області стала важливим етапом у відновленні не лише безпеки та стабільності, а й соціально-економічного життя регіону загалом. Туристична галузь, яка відігравала значну роль у формуванні іміджу Київщини як одного з провідних культурних і рекреаційних центрів України, зазнала значних втрат через бойові дії, руйнування об'єктів інфраструктури та довготривалу окупацію окремих територій. У зв'язку з цим виникла гостра потреба у комплексному аналізі стану екскурсійної інфраструктури для визначення основних проблем, ресурсів та потенційних напрямків її відновлення.

Водночас, незважаючи на численні виклики, Київщина зберігає унікальний туристичний потенціал — значну кількість історичних пам'яток, природних комплексів, а також стратегічну близькість до столиці України, що є вагомим перевагою у процесі відновлення. Важливим завданням є не тільки відновлення зруйнованого, але й адаптація інфраструктури до сучасних вимог, впровадження інноваційних технологій та розвиток нових форм туризму, які відповідають сучасним тенденціям.

Даний підрозділ має на меті провести всебічний аналіз стану екскурсійної інфраструктури Київської області після деокупації, визначити ключові сильні та слабкі сторони, а також оцінити можливості і загрози, що стоять перед регіоном у контексті відновлення туристичної діяльності.

За даними Державної служби статистики України до 2022 року, щорічно Київщину відвідувало понад 1,5 млн туристів, з яких близько 40% були внутрішніми мандрівниками, а 60% — іноземцями. Унаслідок активних бойових дій навколо Києва в лютому–березні 2022 року руйнувань зазнали 46 із 69 територіальних громад Київської області. За офіційними даними, було пошкоджено щонайменше 138 культурних і релігійних об'єктів, що становить близько 7% від загальної кількості таких споруд у регіоні. Ці втрати істотно вплинули на функціонування екскурсійної інфраструктури та призвели до тимчасового згортання туристичної активності в постраждалих громадах.

Внаслідок бойових дій також було порушено транспортну логістику, що ускладнило доступ до туристичних об'єктів. Крім того, значна частина територій залишалася замінованою, що створювало додаткові ризики для туристів та місцевого населення. За оцінками Київської обласної державної адміністрації, відновлення лише дорожньої інфраструктури потребує понад 1 млрд грн інвестицій, а ремонт та реконструкція пошкоджених туристичних об'єктів — ще близько 500 млн грн. Проте вже зараз спостерігається поживлення туристичної активності, що свідчить про потенціал швидкого відновлення.

Для комплексної оцінки та визначення пріоритетних напрямків відновлення екскурсійної інфраструктури, я проаналізувала всі пошкоджені об'єкти (табл.3)

Таблиця 3.1

Реєстр зареєстрованих пошкоджених об'єктів Київщини

	Назва об'єкта	Адреса	Дата руйнування	Поточний статус	Короткий опис
Об'єкти екскурсійного показу					
1	Іванківський історико-краєзнавчий музей	сmt. Іванків	лютий 2022	Зруйновано	Музей, де зберігалися роботи української

					народної художниці Марії Примаченко.
2	Краєзнавчий музей Бородянщини	сmt. Бородянка	березень 2022	Зруйновано	Понад 3000 експонатів, у т.ч. діорама «Весілля» з 39 ляльками, (Книга рекордів України). Більшість експонатів було врятовано.
3	Погруддя Т.Шевченка	сmt. Бородянка	02 квітня 2022	Частково зруйновано	Тарас Шевченко — засновник сучасної української літератури та сучасної укр. мови.
4	Пам'ятник святому Апостолу Андрію Первозванному	Ірпінь	березень 2022	Частково зруйновано	Релігійно-історичний пам'ятник, розташований поблизу місця паломництва.
5	Братська могила тих, хто загинув у II-світовій війні	Гостомель	весна 2022	Зруйновано	Меморіал, присвячений загиблим у роки Другої світової війни мешканцям громади.
6	Пам'ятник робочим загиблим у Другій світовій війні	Ірпінь	березень 2022	Частково пошкоджено	Меморіал радянської доби, встановлений на вшанування працівників підприємств.
7	Ірпінський історико-краєзнавчий музей	Ірпінь	березень 2022	Частково відновлюється	Один із провідних музеїв Київщини, експонує історію Приірпіння та регіональні артефакти.
8	Алея Героїв Приірпіння	Ірпінь	навесні 2022	Інформація відсутня	Меморіальний простір на честь захисників України — мешканців Ірпеня.
9	Парк «Алея Слави»	Ірпінь	весна 2022	Частково відновлено	Меморіальний парк, що зазнав ушкоджень після обстрілів.
10	Державне підприємство «Антонов»	сmt. Гостомель	4–25 лютого 2022	Зруйнований, часткова консервація	Один із найбільших вантажних аеродромів України; тут базувався Ан-225 «Мрія».
11	Літак Ан-225 «Мрія»	сmt. Гостомель	27 лютого 2022	Повністю знищений	Найбільший у світі транспортний літак; міжнародна туристична та інженерна ікона.
Сакральні місця					
1	Вознесенська церква	с. Лук'янівка	24 березня 2022	Знищено ущент	Дерев'яна церква, зведена у 1879 році у «синодально-єпархіальному» стилі

2	Церква Покрови Пресвятої Богородиці	с. Липівка	березень 2022	Пошкоджено	Храм є зменшеною копією Софіївського собору в Стамбулі, розписи в стилі художників А.Криволапа та І. Ступаченка
3	Церква Андрія Первозванного	Буча	березень 2022 року	Частково пошкоджено	Місце масового поховання 119 жертв окупації. Символ трагедії в Бучі.
4	Церква Покрови Божої Матері	Ірпінь	березень 2022	Частково пошкоджено	Храм, збудований у 1998 році, класичні та сучасні елементи православної архітектури.
5	Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Ірпінь	5 березня 2022 року	Частково пошкоджено	Греко-католицький храм, заснований в серпні 1999 р.
6	Свято-Троїцька церква	Ірпінь	березень 2022	Частково пошкоджено	Кам'яна церква, зазнала незначних ушкоджень від вибухових хвиль
7	Церква Петра і Павла	Буча	9 березня 2022 року	Пошкоджено	Храм Київської єпархії на честь апостолів Петра і Павла
8	Храм Різдва Пресвятої Богородиці	Ясногородка	5 березня 2022 року	Пошкоджено	Сучасний храм, збудований у 2008 році на місці зруйнованої церкви XVIII століття
9	Церква святого великомученика Георгія Побідоносця	Заворичі	7 березня 2022 року	Пошкоджено	Однокупольний дерев'яний храм, що було зведено у 1873 році
10	Монастир Ікони Божої Матері «Услышательниці»	с.Фасова	28 березня 2022 року	Постраждали дзвіниця і келії з трапезною	Єдиний у світі храм на честь ікони Пресв. Богородиці «Услышательница», де зберігається чудотворний образ
11	Храм Різдва Пресвятої Богородиці	с.Перемога	5 березня 2022 року	Пошкоджено	ув збудований ще у 1892 році, храм пережив Другу світову війну, залишившись єдиною вцілілою будівлею в селі.
12	Костел Іоанна Хрестителя	Мощун	березень 2022 року	Пошкоджено	Католицький духовний осередок для громади
13	Ірпінська біблійна семінарія	Ірпінь	20 березня	Пошкоджено	Один із головних духовних навчальних закладів в Україні

			2022 року		
14	Церква святих Іллі та апостола Андрія Первозванного	Мостище	10 березня 2022 року	Зруйновано	Унікальний храм, де зберігається ікона «Богородиця Мостищенська»
15	Зал Царства свідків Єгови	с. Горенка	березень 2022 року	Зруйновано	Центр релігійної громади, сучасна молитовна споруда
16	Зал Царства Свідків Єгови	с. Велика Димерка	березень 2022 року	Пошкоджено	Духовна споруда активної релігійної меншини в регіоні
Клуби, бібліотеки та інформаційні центри					
1	Центральна міська бібліотека	м. Ірпінь	березень 2022 року	Пошкоджено, але функціонує	Основна публічна бібліотека міста, надає культурні та інформаційні послуги для жителів і туристів
2	Палац культури ім. Т.Г. Шевченка	Ірпінь	березень 2022 року	Пошкоджено, але функціонує	Культурний центр з виставковими залами, проводить культурно-мистецькі заходи.
3	Макарівська публічна бібліотека	Макарів	березень 2022 року	Пошкоджено, але функціонує	Бібліотека з культурно-просвітницькою діяльністю, де діє колектив «Свят-коло» під керівництвом В.Степурка — члена Національної спілки композиторів України.
4	Сільська бібліотека	Підгайне	березень 2022 року	Зруйновано	Фото обгорілих бібліотечних стелажів знищеної російськими окупантами бібліотеки розлетілися світом
5	Сільський будинок культури	Петрушки	березень 2022 року	Пошкоджено, але функціонує	Культурний заклад села, де є експозиція, присвячена пам'яті героям Небесної сотні, та воїнам України, які загинули захищаючи її

Відновлення культурної сфери та туристичного потенціалу є складовою державної регіональної політики. У розділі 2.9 Програми соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2025 рік визначено окремі заходи щодо модернізації екскурсійної інфраструктури:

- модернізація культурної інфраструктури — ремонт та оновлення музеїв, будинків культури, туристичних інформаційних центрів;
- цифровізація об'єктів туризму — створення нових онлайн-маршрутів, інтеграція QR-кодів на туристичних локаціях, діджиталізація експозицій у музеях;
- популяризація туристичних маршрутів через форуми, ярмарки, онлайн-платформи;
- створення комфортного середовища для туристів, включаючи інфраструктуру доступності (пішохідні маршрути, інформаційні стенди, місця відпочинку).

Ці кроки супроводжуються плановими індикаторами:

- капітальний ремонт 4 закладів культури у 2025 році;
- розширення кількості об'єктів туристичного інтересу в базі цифрової мапи регіону;
- популяризація екскурсійних продуктів Київщини в Україні та за кордоном.

Хоча за офіційними даними Київської обласної військової адміністрації, після звільнення території у квітні 2022 року, 70% пошкоджених об'єктів інфраструктури вже відновлено (близько 21 тис. споруд), частка відновлених саме екскурсійних об'єктів значно менша (ГЛАВКОМ). За наявною інформацією, лише близько 30–35% культурно-екскурсійної інфраструктури було повністю або частково приведено до ладу станом на початок 2025 року, що включає музеї, культурні простори, оглядові майданчики та інформаційно-туристичні центри. Ключовими бар'єрами залишаються:

- брак цільового фінансування для екскурсійних бюро та невеликих приватних ініціатив;
- нестача кадрів (гідів, координаторів маршрутів), значна частина яких евакуювалися або втратили роботу;

- потреба у модернізації навігації та доступності: багато маршрутів втратили інфраструктурну підтримку (зруйновані містки, погана логістика, відсутність навігаційних вказівників).

Узагальнюючи представлені дані, можна констатувати, що екскурсійна інфраструктура Київщини наразі перебуває у фазі часткового відновлення та адаптації до нових реалій. З одного боку, реалізуються окремі елементи регіональних програм розвитку, що включають цифровізацію та модернізацію культурних об'єктів. З іншого боку — загальний рівень функціональності екскурсійної інфраструктури залишається нерівномірним і залежить від доступу до фінансування та рівня пошкоджень унаслідок воєнних дій.

На тлі цих обставин SWOT-аналіз виступає інструментом комплексної оцінки чинників, які визначають можливості та обмеження для подальшого розвитку екскурсійної інфраструктури Київської області.

Проведений SWOT-аналіз екскурсійної інфраструктури Київської області дозволяє системно і всебічно охарактеризувати основні фактори, що визначають її сучасний стан та перспективи розвитку. Регіон має значний потенціал, який

базується на багатій історико-культурній спадщині, що включає численні пам'ятки національного значення, серед яких визначні архітектурні комплекси, музеї та сакральні споруди. Географічне положення Київщини, зокрема її близькість до столиці України, а також розвинена транспортна інфраструктура створюють сприятливі умови для формування потужного туристичного кластеру.

Водночас регіон зазнав суттєвих негативних впливів у результаті воєнних дій, що призвели до пошкодження значної кількості культурних об'єктів (за даними ЮНЕСКО, пошкоджено 32 пам'ятки культурної спадщини). Серед найбільш значущих втрат – руйнування та часткове знищення музеїв, історичних будівель і меморіальних комплексів, що негативно впливає на туристичну привабливість регіону. Дефіцит кваліфікованих фахівців у галузі туризму, а також відсутність інтегрованих інформаційних та цифрових платформ ускладнюють організацію туристичних послуг та маркетинг регіону, що знижує конкурентоспроможність Київщини на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках.

У той же час, існують значні можливості для відновлення та сталого розвитку екскурсійної інфраструктури. Зокрема, спостерігається зростання внутрішнього туризму після завершення активних бойових дій, що створює додатковий попит на якісні туристичні продукти. Важливим ресурсом є міжнародна фінансова та технічна підтримка, зокрема з боку таких організацій, як ЮНЕСКО, Європейський Союз та інші донори. Ефективне використання позитивного досвіду балканських країн, які пройшли через процес відновлення туристичної індустрії після конфліктів, може стати корисною моделлю для Київщини. Впровадження інноваційних технологій, включаючи цифрові сервіси, мобільні додатки та інтерактивні платформи, дозволить підвищити рівень сервісу та розширити інформаційну доступність туристичних об'єктів.

Водночас розвиток туристичної сфери на Київщині загрожує низка факторів, серед яких нестабільна безпекова ситуація та ризики можливого відновлення конфлікту, що негативно впливає на імідж регіону як безпечного туристичного напрямку. Обмеженість бюджетних ресурсів, спрямованих на

відновлення інфраструктури, суттєво уповільнює процес реабілітації пошкоджених об'єктів і створення сучасних умов для туристів. Значна конкуренція з боку інших туристичних регіонів України вимагає розробки унікальних туристичних продуктів і підвищення рівня їхньої якості. Додатково, соціально-психологічні бар'єри, що виникли через воєнні події, знижують мотивацію потенційних відвідувачів, що потребує комплексного підходу до формування позитивного іміджу регіону.

Для ефективного подолання виявлених проблем та реалізації наявних можливостей необхідно здійснювати координацію дій між органами влади, суб'єктами туристичного бізнесу, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Пріоритетними напрямками є підвищення кваліфікації кадрів, створення і впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у туристичну сферу, а також розробка комплексних туристичних продуктів, що враховують потреби різних категорій туристів. Такі заходи сприятимуть відновленню довіри до туристичного ринку Київщини, стимулюватимуть зростання внутрішнього та міжнародного туризму і забезпечать сталий розвиток екскурсійної інфраструктури регіону.

3.2. Адаптація балканського досвіду до умов Київщини

Досвід відновлення культурної інфраструктури у країнах Балканського регіону після збройних конфліктів 1990-х років має значну практичну цінність для сучасної України, зокрема Київської області, яка у 2022 році зазнала масштабних руйнувань унаслідок бойових дій. Незважаючи на відмінності в масштабах конфліктів, географії та економічному становищі, між Балканами й Київщиною існує низка сутнісних паралелей, що дозволяє адаптувати іноземний досвід до вітчизняного контексту. Розгляд прикладів Хорватії, Боснії і Герцеговини та Чорногорії допомагає сформулювати стратегічні підходи до відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини.

У країнах Балкан, зокрема в Хорватії, де культурна інфраструктура була однією з пріоритетних сфер післявоєнного відновлення, наприклад, будинок культури у Вуковарі, повністю зруйнований під час облоги, після відновлення став осередком освітніх, культурних та меморіальних ініціатив. На Київщині аналогічну роль може відіграти Іванківський краєзнавчий музей, який був знищений під час окупації у 2022 році, зокрема з втратою оригінальних творів Марії Примаченко. В межах уже створеної національної ініціативи «Збережіть українську культуру» його реконструкцію оцінено в понад 35 млн гривень. Як і у випадку з Вуковаром, відновлення Іванківського музею має на меті не лише повернення до функціонування культурного об'єкта, але й створення символу спротиву та культурної стійкості. Його експозиції можуть розповідати про спроби знищення культурної ідентичності та про її збереження як акт національного опору.

Як уже відомо з розділу II моєї роботи, у Боснії і Герцеговині, післявоєнний період ознаменувався створенням музеїв пам'яті, які заохочують рефлексію над досвідом війни. Приклад створення музею дитинства у війні, як у м.Сараєво, може бути адаптований на Київщині. Потенційно, майбутній Іванківський музей або інші культурні простори (наприклад, у Бучі, Бородянці, Ірпені) можуть стати основою для створення експозицій, присвячених зруйнованим об'єктам, порятунку культурної спадщини та життю цивільного населення під час окупації, репрезентуючи їх досвід та емоційний вимір конфлікту. У майбутньому це може перерости в окрему музейну мережу пам'яті Київщини, що поєднає культурні, меморіальні й туристичні функції.

У Хорватії та Чорногорії значна увага приділялась оцифруванню культурної спадщини та створенню інтерактивних туристичних маршрутів. Зокрема, програма eCulture Croatia дозволила створити відкриті онлайн-платформи, що об'єднують музеї, об'єкти культурної спадщини, маршрути та архіви. Це дало змогу залучати відвідувачів навіть за умов інфраструктурних обмежень. На Київщині вже реалізуються подібні підходи — програма соціально-економічного розвитку області на 2025 рік передбачає цифровізацію туристичних локацій, включаючи QR-

коди, мобільні маршрути, діджиталізацію музейних фондів. Проте, досвід Балкан демонструє необхідність створення єдиної цифрової платформи, що включає:

- карту зруйнованих і відновлених об'єктів;
- віртуальні тури (3D);
- освітні інтерактиви (історії порятунку, волонтерський рух тощо).

Також Балканські країни застосували низку інноваційних, малозатратних та ефективних практик, які гармонійно поєднують соціальну адаптацію, збереження культурної спадщини та розвиток туристичної сфери.

Однією з таких практик є розвиток туризму пам'яті, який базується на аудіоісторіях та «живих маршрутах». Аналогічний підхід можна застосувати на Київщині, створивши цифрові екскурсії з голосами очевидців подій у таких громадах, як Буча, Ірпінь, Іванків. Ці маршрути могли б включати розповіді, наприклад, «24 лютого очима вчительки», «Як рятували твори Примаченко» чи «Виживання громади під час окупації». Важливим елементом такого проєкту є залучення студентів-філологів, істориків, краєзнавців, ветеранів та переселенців для збору й опрацювання свідчень, а також інтеграція цих маршрутів у популярні цифрові платформи на кшталт Google Maps або izi.TRAVEL.

Іншим ефективним рішенням, поширеним на Балканах, є мобільні музеї та пересувні виставки, які у вигляді «музею в валізі» пересуваються по сільських громадах. На Київщині можна впровадити подібний мобільний музей «Київщина. Весна 2022», який відвідуватиме школи, бібліотеки, місцеві центри, презентуючи фотодокументи руйнувань, особисті історії порятунку та збереження культурних цінностей. Важливо наповнити цей проєкт змістом через ініціативи на кшталт «Голос громади», реалізовані у партнерстві з музеями, бібліотеками та молодіжними організаціями.

Ще один важливий напрямок, що успішно застосовувався у Хорватії, — створення цифрових платформ для повернення втрачених або викрадених культурних цінностей. Київщина також потребує запуску такого реєстру, який би координувався Міністерством культури, де б акумулювались дані про втрачені

експонати, архіви та сакральні об'єкти, а також налагоджувалась співпраця з правоохоронними органами, міжнародними фондами і волонтерами, які володіють фотодокументами. Така платформа, створена за участі мистецтвознавців і реставраторів, сприятиме системному відновленню культурної спадщини.

На Київщині можна переосмислити районні будинки культури як «Центри пам'яті й майбутнього», як це зробила Боснія і Герцеговина у зруйнованих регіонах, де одночасно проводимуть культурні заходи та психологічну реабілітацію, орієнтовану на внутрішньо переміщених осіб, родини військових та волонтерів. Залучення психологів, митців та істориків, а також включення туристичної складової у вигляді освітніх турів і розвитку ремесел посилить соціальну інтеграцію і сприятиме відновленню громад.

Балканський досвід також включає створення тематичних туристичних маршрутів, що відображають процес відновлення міст і сіл після війни. Київщина може реалізувати подібні маршрути, наприклад, у Бучі, Бородянці, Іванкові та Гостомелі, де гості бачитимуть «до і після» через фотоекспозиції та розповіді про відбудову музеїв, бібліотек і мостів. Такі тури можуть стати привабливими як для школярів і студентів, так і для міжнародних делегацій і донорів.

Окремо варто відзначити практики освітнього туризму на базі міжкультурного діалогу, поширені в Боснії. Програма «Conflict and Memory Tourism» організовує навчальні поїздки для молоді з Європейського Союзу до музеїв пам'яті, зустрічі з очевидцями та гідами з метою формування культури миру, поваги до прав людини і міжкультурного розуміння. Київщина може запровадити подібні літні школи чи освітні тури для студентів з України та Європи, поєднуючи екскурсії з волонтерською діяльністю та культурною дипломатією. Співпраця з університетами, зокрема в рамках програм Erasmus+, дозволить розширити міжнародні зв'язки та підтримати репутацію регіону.

Післявоєнні Балкани сформували потужну нішу туризму травматичної спадщини (dark tourism), що ґрунтується на збереженні пам'яті про воєнні події. На Київщині цей напрям також має потенціал: маршрути можуть включати,

наприклад, меморіал загиблим мешканцям Бучі, що став символом трагедії міста, а також збережені руїни мосту через річку Ірпінь, який відіграв стратегічну роль під час оборони Київщини. Важливо, щоб такий туризм формувався з етичною складовою, через участь місцевих громад, мистецьких інтерпретацій і освітні проєкти.

Враховуючи трагічні події, що сталися на території Київщини під час збройного конфлікту, такі як Бучанська різня, виявлення масових поховань у Ірпені та масштабні руйнування в Бородянці, питання підготовки кваліфікованих туристичних кадрів набуває особливої актуальності. Балканський досвід демонструє, що ефективне відновлення туристичної індустрії в постконфліктних регіонах неможливе без комплексної професійної підготовки гідів, яка виходить за межі традиційного екскурсійного ведення та включає етичні, психологічні та культурні аспекти роботи з відвідувачами.

Зокрема, в Боснії і Герцеговині, а також у Хорватії, одним із ключових елементів стало запровадження обов'язкового ліцензування гідів, які спеціалізуються на так званому «туризмі пам'яті». Цей процес передбачає проходження тематичних освітніх семінарів і тренінгів, спрямованих на формування розуміння історичного контексту, етичних норм, а також особливостей комунікації з постраждалими громадами. Важливою складовою таких навчальних програм є підготовка до роботи з травматичними темами, розуміння психологічного впливу на місцеве населення та відвідувачів, а також протидія явищу «чорного туризму», який може призводити до вторинної травматизації.

Для Київщини, де події війни залишили глибокі рани — зокрема в Бучі, де здійснено масові вбивства цивільного населення, в Ірпені, де виявлено численні масові поховання, а також у Бородянці, яка зазнала масштабних руйнувань житлової та соціальної інфраструктури — запровадження подібних механізмів є вкрай необхідним. Екскурсоводи, які працюватимуть із такими локальними трагічними наративами, повинні бути підготовлені не лише з історико-культурного

аспекту, а й володіти знаннями з психології, етики і кризового менеджменту, що дозволить мінімізувати ризики повторної травматизації місцевих мешканців та відвідувачів.

Зокрема, адаптація балканських практик у вигляді обов'язкових навчальних курсів і ліцензування гідів могла б включати розробку спеціалізованих програм за участю істориків, психологів, фахівців із культурної спадщини та представників громадських організацій, які безпосередньо працювали в постраждалих громадах Київщини. Така мультидисциплінарна підготовка дозволить створити професійний корпус гідів, здатних проводити екскурсії з високим рівнем професіоналізму та відповідальності, що відповідає вимогам сучасного етичного туризму.

Крім того, є необхідність розробки й впровадження стандартів для екскурсійних маршрутів, які пов'язують фізичне відновлення регіонів із процесом суспільної реабілітації. На Київщині це може означати створення спеціалізованих маршрутів у таких локаціях, як Буча, Ірпінь та Бородянка, де гідів мають забезпечувати не лише інформування про історичні події, а й сприяти формуванню культури пам'яті, повазі до постраждалих та зміцненню соціальної згуртованості.

Таким чином, досвід країн Балканського регіону у відновленні культурної інфраструктури після воєнних конфліктів є цінним для Київщини, яка постраждала від російської агресії у 2022 році. Застосування перевірених практик — таких як створення музеїв пам'яті, цифрових платформ, мобільних виставок і тематичних туристичних маршрутів — дозволяє формувати комплексну модель культурного відновлення області. Ключовим є поєднання фізичної реконструкції об'єктів (наприклад, Іванківського музею) з розвитком меморіального, освітнього та туристичного потенціалу. Для цього важливо впровадити єдину цифрову платформу, підтримувати місцеві ініціативи зі збору свідчень, розвивати «туризм пам'яті» та підготувати фахових гідів із відповідними етичними й психологічними компетенціями. Крім того, адаптація балканського досвіду підготовки туристичних кадрів до контексту Київщини є не просто питанням професійної кваліфікації, а стратегічним компонентом відновлення культурної і соціальної інфраструктури

регіону. Тобто адаптація балканського досвіду може сприяти не лише відбудові, а й переосмисленню ролі культурної інфраструктури Київщини в умовах післявоєнного відновлення.

3.3 Пропозиції щодо відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини

В умовах післявоєнного відновлення України питання реабілітації туристичної інфраструктури набуває стратегічного значення як для внутрішньої соціально-економічної стабілізації, так і для міжнародного позиціонування. Київщина — регіон з високим туристичним потенціалом, завдяки поєднанню природних ресурсів, історико-культурної спадщини та відносної доступності для туристичних потоків.

Програма поетапного відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини має на меті створення сталого, безпечного та соціально орієнтованого туристичного середовища. Вона передбачає поступове впровадження заходів у трьох часових горизонтах: короткостроковому (1–2 роки), середньостроковому (2–4 роки) та довгостроковому (5+ років). Основні цілі програми: забезпечення базової туристичної функціональності, залучення внутрішніх і зовнішніх відвідувачів, підвищення ролі культури у процесах відновлення та формування туристичного іміджу Київщини як зони стійкості й пам'яті.

Програма поетапного відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини

Загальна концепція програми: Програма поетапного відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини є відповіддю на комплекс викликів, спричинених повномасштабним вторгненням, пошкодженням інфраструктури та кризою безпеки. Метою є створення безпечного, етично орієнтованого та конкурентоспроможного туристичного середовища, що сприятиме:

- збереженню історико-культурної спадщини,

- реабілітації локальних громад через залучення до культурного туризму,
- економічній активізації постраждалих територій.

Програма включає три часові етапи: короткостроковий (1–2 роки) — стабілізація; середньостроковий (2–4 роки) — розвиток і розширення; довгостроковий (5+ років) — стратегічна інтеграція у національні та міжнародні турмережі.

• **Короткострокові заходи (1–2 роки) — стабілізація**

Ціль етапу: створити мінімальні, але надійні умови для безпечного внутрішнього туризму, підтримати локальні громади та відновити ключові інфраструктурні елементи.

Першим кроком є створення карти безпечних екскурсійних маршрутів. В рамках цього заходу проводиться детальна інвентаризація потенційних маршрутів за участю ДСНС, військових адміністрацій та місцевих громад. Пріоритетними є маршрути, які поєднують культурні, історичні та меморіальні локації, наприклад: Київ — Вишгород — Межигір'я; Київ — Переяслав; Київ — Ірпінь — Буча — Гостомель (маршрут пам'яті); Київ — Чорнобиль — Іванків. Для зручності туристів і операторів буде розроблена інтерактивна онлайн-карта з можливістю фільтрації за станом доріг, наявністю санітарної інфраструктури, культурними об'єктами та потенційними загрозами (наприклад, мінна небезпека).

Паралельно розпочинається відновлення базової туристичної інфраструктури. Це включає встановлення інформаційних вказівників українською та англійською мовами, облаштування тимчасових туалетів, лавок, навісів, а також організацію безпечних паркувальних зон поблизу туристичних локацій. Як приклад, у місті Буча реалізовується проєкт «Меморіальне кільце», що об'єднує центральний парк, будинок культури та фотостенд «Незламність», доповнений мобільним кіоском з путівниками. Ці заходи реалізуються за підтримки громадських організацій, таких як «Агенція розвитку Київщини», та партнерів, зокрема Укрзалізниці, яка сприяє встановленню QR-кодів із маршрутами на вокзалах.

Окремим напрямом стає створення тематичних маршрутів пам'яті, наприклад, «Шлях незламності», який включає ключові точки спротиву та трагедії Київщини:

Таблиця 3.2

Географія ресурсної бази маршруту «Шлях незламності»

Область	Місто-село	Пам'ятка
Київщина	Ірпінь	Знищення мосту «життя»
Київщина	Гостомель	Знищення української «мрії» (найбільший літак світу Ан-225 Мрія)
Київщина	Бородянка	«Найзруйнованіше місто Київщини»
Київщина	Буча	«Бучацька різня»

На початковому етапі проводиться збір інформації, фотоархівів, свідчень, встановлюються перші тимчасові інформаційні стенди та QR-коди. Важливою складовою є запуск тестових екскурсій, спрямованих на внутрішній туризм та підготовку кваліфікованих гідів, що дає можливість формувати позитивний імідж і збирати цінний зворотний зв'язок. Паралельно на базі Київського обласного інституту післядипломної освіти створюється навчальна програма для гідів із акцентом на психологію роботи у посттравматичному середовищі, етику подачі складної історії та надання першої домедичної допомоги.

• **Середньострокові заходи (2–4 роки) — розвиток і розширення**

Ціль етапу: формування нової культурної екосистеми навколо туризму, впровадження цифрових рішень, розвиток локальних фестивалів та встановлення міжнародних партнерств.

Ключовою ініціативою є розробка мобільного додатку «Kyivshchyna Explorer», який пропонуватиме віртуальні тури, аудіогіди та доповнену реальність. Наприклад, користувачі зможуть побачити 3D-реконструкцію літака «Мрія» або пройти маршрути «Міст Героїв», як Ірпінь, Буча тощо. Додаток також включатиме кнопку «повідомити про небезпеку», що інтегруватиметься з системою Служби

надзвичайних ситуацій. Розробка і запуск додатку виконуються за підтримки ІТ-компаній Києва (Gravitec, DevRain), Музею Голодомору і Мінцифри.

Для активного залучення населення запускаються конкурси на кращий локальний маршрут і волонтерська програма «Гід громади», що дає змогу підготувати аматорських гідів із числа місцевих мешканців.

Розширення маршруту пам'яті «Шлях незламності»: на основі зібраних матеріалів створюється повноцінна мультимедійна версія маршруту — з аудіогідами, 3D-моделями довоєнного вигляду локацій, інтерактивними картами та відеосвідченнями очевидців. У Бородянці та Ірпені встановлюються перші стаціонарні меморіальні інсталяції, а в Бучі — цифрова стела з іменами загиблих мирних мешканців. Розробка маршруту супроводжується тренінгами для гідів з етики роботи з воєнною пам'яттю. У межах міжнародної співпраці «Heritage for Peace» маршрут презентується на форумах у Хорватії, Іспанії, Німеччині.

- **Довгострокові заходи (5 і більше років) — стратегічна інтеграція**

Ціль етапу: забезпечити сталість і конкурентоспроможність туристичної сфери Київщини на національному та міжнародному рівнях.

Серед ключових заходів — інтеграція туристичних маршрутів Київщини, в тому числі маршруту «Шлях незламності», до мережі «Культурні маршрути Європи» Ради Європи, а також розробка транснаціонального маршруту «Шлях пам'яті: Балкани — Київщина — Балта», де маршрут «Шлях незламності» включається до загальноєвропейської культурної ініціативи як символ спротиву, гідності та відновлення цивільних громад під час воєн. У містах маршруту встановлюються «точки тиші» — місця для медитації та вшанування. В Ірпені та Бучі створюються віртуальні музеї з персональними історіями мешканців. Київщина стає прикладом «етичного туризму пам'яті».

У планах — створення меморіальних об'єктів, які поєднують сучасні технології й елементи пам'яті. Наприклад, у Ірпені формується «Сад пам'яті» за участю родин загиблих, митців і волонтерів. Цей маршрут включає скульптури,

QR-коди з відеосвідченнями та аудіоекскурсії, що дозволяють глибше зануритися в історію та підтримати процес спільної рефлексії.

Важливою складовою є формування бренду Київщини як регіону стійкого туризму з акцентом на культуру зцілення та відновлення. Девіз програми — «Київщина — історія, яка лікує». Брендова стратегія передбачає створення унікального логотипу та позиціонування регіону не лише як території війни, а як прикладу культурної і моральної відбудови.

Нижче наведено таблицю з поетапним переліком заходів, де зазначено строки реалізації, відповідальних виконавців та очікувані результати. Цей план виконує роль дорожньої карти, що дозволяє координувати зусилля різних учасників процесу та здійснювати моніторинг досягнення проміжних і стратегічних цілей.

Таблиця 3.3

Перелік заходів в рамках розробки брендової стратегії Київщини

№	Захід	Термін реалізації	Відповідальні органи / партнери	Очікуваний результат
Короткострокові заходи				
1	Інвентаризація та позначення безпечних маршрутів	2025	ДСНС, КОВА, громади, туристичні офіси	Створено реєстр безпечних маршрутів; підвищено довіру туристів
2	Розробка інтерактивної онлайн-карти туристичних маршрутів	2025	Мінцифра, IT-компанії, департамент туризму	Запущено вебресурс із актуальними маршрутами
3	Встановлення тимчасових інформаційних стендів і навігації	2025–2026	ОТГ, Київоблтранс, ГО «Агенція розвитку Київщини»	Туристи отримують базову орієнтацію; зменшено ризики дезорієнтації
4	Облаштування точок базової інфраструктури (туалети, лавки)	2025–2026	Місцеві ради, обласний бюджет, Держтуризм	Покращено умови перебування туристів у регіоні
5	Організація тестових екскурсій для внутрішнього туризму	2025	Туроператори, громади, навчальні заклади	Проведено пілотні екскурсії, зібрано зворотний зв'язок
6	Створення навчального курсу для гідів	2025–2026	КНУКіМ, Ун-т Грінченка, Мінкульт	Підготовлено гідів, здатних працювати з делікатними темами

№	Захід	Термін реалізації	Відповідальні органи / партнери	Очікуваний результат
<i>Середньострокові заходи</i>				
7	Розробка мобільного додатку “Kyivshchyna Explorer”	2026–2027	DevRain, Мінцифра, USAID	Доступна цифрова платформа з маршрутами та AR-навігацією
8	Проведення фестивалів/днів культурної спадщини	Щорічно з 2026	Департамент культури КОВА, громади	Зросла культурна активність, залучено локальне населення
9	Програма "Гід громади"	2026	Центри зайнятості, ГО, заклади освіти	Навчено місцевих волонтерів-гідів
10	Партнерства з міжнародними туроператорами	2026–2027	Держтуризм, Мінкульт, туроператори	Встановлено канали виходу на міжнародний ринок
<i>Довгострокові заходи</i>				
11	Інтеграція до туристичних мереж Європи	2027–2029	Рада Європи, МЗС, департамент туризму	Київщина включена до європейських маршрутів пам'яті
12	Створення меморіальних маршрутів: Ірпінь, Буча, Гостомель	2027–2028	УІНП, ОТГ, архітектори	Створено екскурсії з елементами комеморації та рефлексії
13	Розробка бренду Київщини як регіону стійкості	2028	Креативні агенції, департамент туризму	Візуалізовано привабливий, етичний образ регіону
14	Проведення міжнародної конференції з постконфліктного туризму	2029	Київщина Туризм, European Cultural Foundation, УНІАН	Сформовано міжнародний дискурс довкола туризму пам'яті в Україні

Розроблена мною таблиця чітко структурує комплекс заходів із відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини, розподілених за часовими етапами та відповідальними виконавцями. Поєднання короткострокових, середньострокових і довгострокових заходів дозволяє забезпечити послідовність дій, враховуючи пріоритетність завдань та ресурси регіону.

Короткострокові заходи спрямовані на оперативне відновлення базової інфраструктури та формування безпечного середовища для туристів. Середньострокові ініціативи передбачають цифрову трансформацію, активізацію культурних подій і розвиток партнерств, що створює підґрунтя для сталого

розвитку туризму. Довгострокові заходи — це інтеграція регіону у міжнародні туристичні мережі, формування унікального бренду та розвиток маршрутів пам'яті, що сприятиме не лише економічному зростанню, а й соціальній згуртованості та збереженню історичної пам'яті.

Реалізація цієї програми вимагатиме скоординованої роботи органів влади, громадських ініціатив, бізнесу та міжнародних партнерів, що є ключем до успішного відновлення й сталого розвитку екскурсійного потенціалу Київщини.

Отже, пропозиції щодо відновлення екскурсійної інфраструктури Київщини, викладені у цьому розділі, формують цілісне бачення трансформації туристичного середовища регіону в умовах післявоєнного відновлення. Запропонована поетапна програма враховує як нагальні потреби — безпека, базова інфраструктура, підтримка локальних громад, — так і стратегічні перспективи: цифровізація туризму, формування наративів пам'яті, міжнародна інтеграція.

Комплексність підходу дозволяє не лише оперативно реагувати на виклики, спричинені війною, а й закласти фундамент для формування нової моделі туризму — етичного, безпечного, культурно змістовного. Київщина має всі передумови для того, щоб стати прикладом регіону, де туризм відіграє роль інструменту відновлення — як фізичної інфраструктури, так і соціального капіталу.

Ефективна реалізація програми потребуватиме міжсекторальної співпраці, інституційної стійкості та постійного зворотного зв'язку з громадами й учасниками туристичного процесу. Залучення інновацій, фокус на людський вимір і шанобливе ставлення до історії — ключові принципи, на яких має будуватись сучасна екскурсійна політика Київщини у новій реальності.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання дипломної роботи на тему «Використання досвіду Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів» було досягнуто поставленої мети — теоретично обґрунтувати та практично проаналізувати можливість адаптації зарубіжного досвіду до українських умов на прикладі Київщини.

По-перше, дослідження дозволило розкрити сутність екскурсійної інфраструктури як комплексу об'єктів та послуг, що забезпечують функціонування туристичної системи. З'ясовано, що вона виконує не лише рекреаційну і культурну функції, а також має значний економічний і соціальний вплив на розвиток регіонів. По-друге, аналіз військових конфліктів показав, що вони завдають суттєвих руйнувань інфраструктурі, включно з історико-культурними об'єктами та логістичними маршрутами, що призводить до зниження туристичної привабливості і негативно впливає на економіку.

По-третє, дослідження також розглянуло основні підходи до відновлення екскурсійної інфраструктури, які використовуються в постконфліктних регіонах. Було визначено чотири ключові моделі — кластерну, сталого розвитку, інклюзивну та смарт-модель, які в сукупності створюють багатовекторний підхід до реабілітації туристичної сфери.

По-четверте, особливу увагу приділено досвіду Балканських країн — Хорватії, Боснії і Герцеговини та Чорногорії, які після військових конфліктів 1990-х років змогли успішно відновити екскурсійну інфраструктуру. Їхні стратегії включали комплексне державне регулювання, активну участь громадянського суспільства, залучення міжнародної допомоги, а також акцент на збереженні культурної спадщини і розвитку меморіального туризму, що сприяло соціальному примиренню та економічному зростанню. Аналіз цього досвіду дозволив виокремити ключові чинники успіху, які є актуальними і для відновлення туристичної сфери в Україні.

По-п'яте, в результаті аналізу сучасного стану екскурсійної інфраструктури Київщини після деокупації. Виявлено низку проблем, серед яких — руйнування пам'яток, зменшення туристичних потоків, обмеженість ресурсів для реконструкції, а також психологічні бар'єри для відновлення туристичного попиту. По-шосте, на основі балканського досвіду запропоновано комплекс практичних заходів, серед яких створення регіональних програм за участю місцевих громад, залучення міжнародних партнерів, активне використання цифрових технологій для збереження та популяризації культурної спадщини, а також розвиток сталого та соціально відповідального туризму.

Отже, результати дослідження підтверджують, що досвід Балканських країн у відновленні екскурсійної інфраструктури після військових конфліктів має значну практичну цінність для України. Адаптація стратегій та моделей, які успішно застосовувалися в Хорватії, Боснії і Герцеговині та Чорногорії, може сприяти ефективному відновленню та розвитку туристичної інфраструктури в постконфліктний період. Використання цього досвіду дозволяє не лише відновити фізичні об'єкти, а й забезпечити сталий розвиток туризму з урахуванням соціальних, культурних та економічних аспектів, що є критично важливим для регіонів, постраждалих від війни. Запропоновані підходи можуть стати основою для формування цілісної політики у сфері відновлення екскурсійної інфраструктури, яка враховує міжнародні практики та специфіку українського контексту.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.unwto.org/>
2. Офіційний сайт Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC) [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://wttc.org/>
3. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України. 2022 - [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>
4. Стаття «Члени Ради Безпеки ООН визнають дії Росії такими, що спрямовані на знищення культурної спадщини українців». 2022 - [електронний ресурс] — Режим доступу: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayutdiyi-rosiyyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchiniukrayinciv_n130916
5. Звіт за 2022 рік компанії “Join UP!”. 2023 — Режим доступу [ел. ресурс]: <https://joinup.ua/uk/news/chas-krizi-ta-vihodu-na-novi-rinki-zvit-2022-roku/>
6. United Nations Development Programme. Інвестиційна карта України для Цілей сталого розвитку 2022 — Режим доступу [ел. ресурс]: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/investytsiyna-karta-ukrayiny-dlya-tsiley-staloho-rozvytku>
7. Офіційний сайт міністерства економічного розвитку і торгівлі України - [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://me.gov.ua/News/Detail?id=89204206-6311-4f1e-b04f-eb0eaf21505f>
8. Офіційний сайт The World Bank. Міжнародний туризм, кількість прибуттів. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
9. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень - [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://idss.org.ua/index>

10. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Інтернет-видання «Liga.net». 2022. [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>
11. Заячківська Г. А., Сікула А. О. Військовий туризм як один з перспективних напрямків післявоєнного розвитку туризму в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення» (м. Львів, 1-2 червня 2022 р.). Львів: Видавництво ЛТЕУ, 2022. С. 267-269.
12. Софія Косаревиц Післявоєнна відбудова Хорватії / Центр Дністрянського. — 2023. [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia>
13. Історія Монтенегро. Офіційний туристичний портал Монтенегро. [електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.visitmontenegro.com/montenegro/history/>
14. Бойко, В.О., Далевська, Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу// Управління змінами та інновації. — 2022. — С. 5 – 10.
15. Роїк, О.Р. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» // 2022. — С. 11 – 15
16. Моца А.В, Шевчук, С.Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні / А.В. Моца, С.Н. Шевчук//Економіка та суспільство. — 2022. — С. 86–89
17. Ritchie, J.R.B., & Crouch, G.I. (2003). The Competitive Destination. CABI Publishing.
18. Faulkner, B. (2001). Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 22(2), 135-147.
19. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. В *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood.

20. Poria, Y., Butler, R., & Airey, D. (2003). The core of heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 238-254.
21. Sharpley, R. (2009). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?* Routledge.
22. UNESCO. (2018). Post-conflict heritage reconstruction guidelines. URL: <https://unesco.org>
23. Join UP!. (2022-2023). Внутрішній звіт про туристичні потоки. (джерело внутрішньої статистики)
24. Національна туристична організація України. Аналітика [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html
25. Державне агентство розвитку туризму України. Туристична статистика: податкові надходження від тургалузі по регіонах [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turistichna-statistika-podatkovy-nadhodzhennya-vid-turgaluzi-po-regionah>
26. Державне агентство розвитку туризму України. До бюджету громад у 2024 році надійшло майже 273 млн грн туристичного збору [Електронний ресурс]. – 2025. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/do-byudzhetu-gromad-u-2024-roci-nadiyshlo-mayzhe-273-mln-grn-turistichnogo-zboru>
27. Державне агентство розвитку туризму України. Продовжуємо працювати над туристичною картою безбар'єрності України [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/prodovzhuemo-pracyuvati-nad-turistichnoyu-mapoyu-bezbaryernosti-ukrayini>
28. LUN. Бар'єр-фри карта України [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://lun.ua/misto/barrier-free/dart?l=1ffffe#6.56/50.113/30.246>
29. ReUkraine. Об'єкти [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: <https://reukraine.shtab.net/objects>
30. КиївВлада. ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 38 культурних об'єктів на Київщині з початку вторгнення РФ: перелік [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим

доступу: <https://kyivvlada.com.ua/news/yunesko-pidtverdila-poshkodzhennya-38-kulturnih-obektiv-na-kiiivshhini-z-pochatku-vtorgnennya-rf-perelik/>.

31. Суспільне Київ. На Київщині відбудували 70 зруйнованих війною об'єктів за три роки [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kyiv/984087-na-kiiivsini-vidbuduvali-70-zrujnovanih-vijnou-obektiv-za-tri-roki/>

32. MyKyivRegion. 13% житлового фонду Київщини було пошкоджено або зруйновано внаслідок російської агресії [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://mykyivregion.com.ua/news/13-zitlovogo-fondu-kiyivshhini-bulo-poskodzeno-abo-zruinovano-vnaslidok-rosiiskoyi-agresiyi>

33. Український інститут. Храм Вознесіння Господнього [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://ui.org.ua/postcard/hram-vozneshinnya-gospodnogo/>

34. Nicholas A. Wise «Post-war tourism and the imaginative geographies of Bosnia and Herzegovina and Croatia». – 2015. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.54055/ejtr.v4i1.59>

35. Enrico Porfido «Tourism Development in the Western Balkans: Towards a Common Policy». – 2020. – Режим доступу: <https://www.co-plan.org/wp-content/uploads/2020/12/Tourism-Development-in-the-Western-Balkans-Towards-a-Common-Policy.pdf>

36. Light D., Young C. Tourism, conflict and contested heritage in former Yugoslavia // International Journal of Heritage Studies. – 2016. – Vol. 22, No. 1. – P. 1–14. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/14766825.2016.1180802>

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

ПРОГРАМА

платформи «Економіка відродження громад та територій»

92-ої щорічної студентської наукової конференції

**«ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ ДЛЯ ВІДРОДЖЕННЯ
УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ»**

(8 травня 2025 р.)

ФАКУЛЬТЕТ МАРКЕТИНГУ

КАФЕДРА РЕГІОНАЛІСТИКИ І ТУРИЗМУ

Дата проведення: 8 травня, 12:00

Форма проведення: онлайн

Модератор платформи:

*Шевчук О.А., д.е.н, професор кафедри регіоналістики і туризму, Богославець
Оксана Григорівна, к.е.н., доцент кафедри регіоналістики і туризму*

Туризм

1. Тема доповіді: Актуальні питання управління туристичними дестинаціями України на засадах SMART TOURISM DESTINATION Management

Дмитрієва Діана, 4 курс, група РТ-402

Науковий керівник: к.н. з держ. упр., доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму Тимошенко Т. О.

2. Тема доповіді: Вплив цифровізації на туристичні послуги як ключовий фактор відродження України в глобальній парадигмі конкурентноспроможності

Власенкова Валерія, 4 курс, група РТ-401

Науковий керівник: к.е.н., доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму Опанащук Ю.Я.

3. Тема доповіді: Застосування штучного інтелекту як інноваційне рішення для відродження туристичної галузі України в умовах глобальної конкуренції

Цурика Єлізавета, 4 курс, група РТ-401

Науковий керівник: д.е.н., доцент, професор кафедри регіоналістики і туризму Обиход Г.О.

4. Тема доповіді: Світовий досвід використання VR та онлайн-екскурсій в туристичній індустрії: пропозиції та рекомендації для України

Савкін Владислав, 4 курс, група РТ-402

Науковий керівник: к.е.н., доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму
Ілляшенко І.О.

5. Тема доповіді: Інноваційні стратегії відновлення туристичної інфраструктури України на основі досвіду балканських країн після військових конфліктів

Загородня Валерія, 4 курс, група РТ-401

Науковий керівник: к.е.н., доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму
Ілляшенко І.О.